

KOMPLEMENT ELLER KONKURRENT

FRISTÅENDE SKOLOR I ETT INTEGRATIONSPERSPEKTIV

AV

NIHAD BUNAR

Bilageförteckning

Följande bilagor till *Rapport Integration 2003* trycks separat.

OBS att titlarna kan komma att ändras.

Jan Ekberg & Dan-Olof Rooth: *Yrke och utbildning på 2000-talets arbetsmarknad – skillnader mellan inrikes och utrikes födda personer*

Lena Nekby: *Inte bara invandring – Utvandring av de utrikes födda från Sverige*

Ali Ahmed: *Vad säger ett efternamn? – En experimentell studie av etnisk diskriminering*

Wuokko Knocke: *Rekrytering för mångfald?*

Saeid Abbassian: *Integration i arbetslivet genom egenföretagande – Är det möjligt för invandrade kvinnor?*

Roger Andersson: *Migration till integration? En studie av flyktingar som lämnat de svenska storstäderna.*

Roger Andersson: *Områdesbaserade interventioner i utsatta bostadsområden – reflektioner kring ett europeiskt forskningsprogram, UGIS*

Åsa Bråmås: *Utvecklingen av boendesegregationen i mellanstora städer under 1990-talet*

Nihad Bunar: *Komplement eller konkurrent? Fristående gymnasieskolor i ett integrationsperspektiv*

Mathias Blob: *Skolintroduktion för nyanlända flykting- och invandrarbarn. En översiktsstudie av arbetet i fyra storstadskommuner*

Sabine Gruber: *»Det är ju bara så att man ska gå i svenska två« – institutionell ordning och reproduktion i skolan*

Nihad Bunar: *Komplement eller konkurrent? Fristående gymnasieskolor i ett integrationsperspektiv*

© Integrationsverket och författaren

ISSN 1651-1662

Integrationsverket
Box 633
601 14 Norrköping
www.integrationsverket.se

© omslagsfoto: Johan Tibbelin

Grafisk form: Anna-Sofia Quensel

Tryck: Elanders Digitaltryck, Stockholm AB 2004

INNEHÅLL

Författarens förord	6
Inledning	6
Syfte och disposition	7
Tillvägagångssätt och avgränsningar	8
Teoretiska perspektiv på fält, diskurs och integration	8
Fält och dess diskurser	8
Social och systemintegration	9
Integration och friskolor	10
Fristående skolor	11
Utbildningsfältet – några utmärkande drag	11
Friskole- och valfrihetsreformen	12
De formella reglerna och finansiering	14
Friskolor – en statistisk bild och olika former	17
Friskolor och utbildningsfältet i ett integrationsperspektiv	19
Friskolediskursen	20
Privat eller fri?	20
Rättvisa mot rättigheter	20
Segregation – social, etnisk, könsmässig?	21
Utarmande eller berikande – ekonomiskt såväl som pedagogiskt?	24
Friskolediskursen i ett integrationsperspektiv	26
Bilder från tre fristående gymnasieskolor	27
»Killen som inte ville ta några genvägar« – IT-Gymnasiet i Kista/Rissne	27
»Det verkar vara framåt i Huddinge« – IT-Gymnasiet i Flemingsberg	29
»Man såg inte vad vi gjorde utan vad vi hade gjort« – Esaias Tegnér internationella gymnasium i Växjö	31
»Vi måste förtjäna våra elever«	34
Avslutande diskussion	38
Avslutning – Fristående skolor och integrationspolitiken	39
Noter	40
Litteratur	41

FÖRORD

Integrationsverket har i uppdrag av regeringen att lämna en årlig rapport om tillståndet och utvecklingen inom olika samhällssektorer när det gäller situationen för invånare med utländsk bakgrund. I *Rapport Integration 2003* analyseras utvecklingen på arbetsmarknaden, inom utbildningsväsendet och barns och ungdomars uppväxtvillkor samt utvecklingen av det segregerade boendet. Rapporten beaktar särskilt förekomsten av diskriminering.

Ett antal forskare har fått uppdrag av Integrationsverket att bidra med underlag som vi här publicerar som expertbilagor.. Samtliga forskare ansvarar själva för innehållet i sina bidrag och Integrationsverket tar inte ställning till innehållet. En förteckning över bilagorna återfinns på sidan 2.

De forskare som bidragit med expertbilagor till *Rapport Integration 2003* är: Jan Ekberg & Dan Olof Rooth, Lena Nekby, Ali Ahmed, Wuokko Knocke och Saeid Abbasian som lämnat rapportbilagor till arbetsmarknadsdelen, Roger Andersson och Åsa Bråmås till boendedelen samt Nihad Bunar, Mathias Blob och Sabine Gruber som författat underlag till skoldelen.

Norrköping februari 2004

Abdullahi Aress
Avdelningschef

KOMPLEMENT ELLER KONKURRENT

Författarens förord

Föreliggande rapport är skriven inom ramen för projektet »Tillval eller tillflykt« och med ekonomiskt stöd från Integrationsverket och Tema Etnicitet, Campus Norrköping, Linköpings Universitet. Ett antal forskare som ingår i projektet har studerat olika skolformers (kommunala och fristående skolor) mångfaldsorientering och utbildningssystemets kopplingar till frågor om segregation och integration i det svenska samhället. Rapporten fokuserar specifikt fristående skolors framväxt med empiriska nedslag i tre sådana skolor. En första upplaga av rapporten levererades till Integrationsverket i november 2001 där det användes som ett kunskapsunderlag. På uppdrag av verket uppdaterades rapporten i december 2003. Jag vill rikta ett varmt tack till de intervjupersoner från Stockholm och Växjö som vänligt och tålmodigt har svarat på mina frågor. Jag är i vanlig ordning själv ansvarig för rapportens innehåll.

Nihad Bunar
Stockholm december 2003

Inledning

Debatten om fristående skolors »vara eller icke vara« har delat Sverige i tre läger.¹ Det finns en stor grupp försvarare av de skolpolitiska reformerna som i början på 1990-talet öppnade skolmarknaden för fristående skolor. Deras argument hänvisar till demokrati, pluralism, medborgarnas rättigheter, föräldrarnas engagemang, pedagogisk förnyelse och ett mer effektivt utnyttjande av skolsektorns begränsade resurser.

En felaktig föreställning är att enbart de borgerliga partierna och deras anhängare driver frågan om friskolor. Miljöpartiet är till exempel en varm förespråkare liksom många socialdemokrater. Det finns också en stor grupp motståndare och skeptiker vars argument hänvisar till ökade sociala klyftor, ökade kostnader för den kommunala skolan och segregation. Även här finner vi representanter för olika samhällsgrupper och partier.

Men det finns ytterligare en grupp vars röst om friskolorna inte hörs så mycket i den offentliga debatten. Det handlar om dem som vågar erkänna att de inte riktigt vet vilka pedagogiska och sociala effekter friskolornas tillkomst medför. Alltså det som de två föregående ståndpunkterna så ihärdigt hävdar. Efter att ha gått igenom mycket av det som har skrivits i Sverige om friskolorna under de senaste åren kan jag ge mer rätt åt den sista gruppen än de två första. Det finns visserligen pedagogiska tendenser, något som utvecklas längre fram i rapporten, som pekar på vissa särskiljande effekter. Barn i friskolorna har t.ex. bättre betyg än barn i de kommunala skolorna. Innebär detta då att friskolornas pedagogik i sig skapar förutsättningar för högre betyg eller att det så att de högre betygen är en effekt av att eliternas barn söker sig dit? Främjar friskolorna den pedagogiska kvaliteten genom att erbjuda alternativa arbetssätt och profileringar? Bidrar friskolorna till att förbättra den kommunala skolan genom att utsätta den för konkurrens? Det råder högst delade uppfattningar om dessa frågor, vilket redovisas och diskuteras i rapporten, och regelrätta metodstrider utkämpas mellan representanter för olika vetenskapliga discipliner. Ekonomer ställs mot pedagoger, statsvetare mot religionshistoriker, LO:s utredare mot SNS (Studieförbundet Näringsliv

och Samhälle) expertgrupper. Det är dock påfallande få studier som har låtit representanter för friskolorna själva uttala sig om sin pedagogik och om incitamenten bakom beslutet att starta en friskola. Ännu färre, om några, har gjort systematiska jämförelser mellan elevernas upplevelser av sin skolgång och möjligheter till inflytande i fri- respektive kommunala skolor.

Vid sidan om den pedagogiska debatten har friskolorna också varit ett av de dominerande inslagen i den sociala och etniska debatten om segregation och integration. Friskolornas snabba expansion under 1990-talet sammanfaller med en ganska uppskruvad diskussion om integrationspolitikens brister och tjänster, om ökat politiskt intresse för etnisk mångfald och om segregering. Frågor som ställts är å ena sidan: Främjar friskolorna integration och socioetnisk mångfald genom att luckra upp den boendebetingade skolsegregationen? Blir föräldrarnas och elevernas inflytande större i friskolorna till följd av det aktiva val de gjorde just när de valde en friskola? Å andra sidan ställs frågor om friskolorna är en angelägenhet för eliter? Bidrar de till att vidga klyftan mellan olika sociala grupper genom en dold sortering, varigenom enbart de duktigaste eleverna släpps in? Vilken roll spelar de konfessionella, etniska och språkliga friskolorna? Svaren på dessa frågor har i mångt och mycket dominerats av politiska och ideologiska ställningstaganden. Forskningen har lyst med sin frånvaro. Det är helt enkelt så att när det inte finns några tillförlitliga belägg och analyser som påvisar effekterna av fristående skolor, då lämnas fältet fritt för ideologiska spekulationer.

Syfte och disposition

Föreliggande rapport gör inte anspråk på att fylla »tomrummet« med vetenskapliga bevis som talar för eller emot vissa typer eller alla friskolor. Min intention och syfte är att mot bakgrund av teorier om fält, diskurser och social- och systemintegration belysa, diskutera, analysera och försöka förstå vad fristående skolor är för en institution, vad deras tillkomst och expansion har betytt för utbildningsväsendet i Sverige och för den offentliga debatten om segregation och integration.

Som det framgår av syftet utgår jag ifrån tre teoretiska förståelser (samtliga förklaras mer ingående i avsnitt 2, »Teoretiska perspektiv på fält, diskurs och integration«). Den första är hämtad från den franske sociologen Pierre Bourdieu (1977) resonemang om begreppet *fält* och de maktrelationer som råder där. Tillämpat innebär detta perspektiv att friskolorna som en relativt ny institutionell form etableras

i ett gammalt sammanhang (utbildningsfältet), där det sedan många år tillbaka redan finns inmutade positioner och etablerade institutioner (kommunala skolor). Det existerar således en viss social ordning på utbildningsfältet som friskolorna påverkar genom sin blotta existens. Hur och med vilka konsekvenser är frågor som rapporten tar sig an. Den andra teoretiska förståelsen handlar om något jag, efter den franske filosofen Michel Foucault (2002), kallar för *diskurser*. Även här finns vissa inmutade positioner (ideologiska ställningstaganden) och etablerade positioner om vad som *kan* tänkas om vissa frågor i vissa sammanhang. Diskursen som har skapats kring friskolor har skiftat betänkligt under det senaste decenniet, allt i takt med friskolornas och framförallt de konfessionella friskolornas expansion. Hur och med vilka konsekvenser är frågor som rapporten också söker gripa tag i. Den tredje teoretiska förståelsen kommer från den brittiske sociologen David Lockwoods (1964) teorier om *social- och systemintegration*. Tillämpat innebär dessa att friskolor befinner sig i samklang med kommunala skolor på utbildningsfältet och att de tillhandahåller mötesplatser för en omedelbar social interaktion för barn och ungdomar från olika sociala skikt och etniska grupper (se även Giddens 1979).

I avsnitt 2, »Teoretiska perspektiv på fält, diskurs och integration«, redogör jag kortfattat för innebörden i dessa teoretiska perspektiv och diskuterar hur integration skulle kunna användas för en djupare förståelse av friskolor. I avsnitt 3, »Fristående skolor«, gör jag en kartläggning av friskolornas antal, spridning, inriktningar, huvudmannaskap, det formella regelverket och finansieringsvillkor, för att bland annat lokalisera deras plats och påverkan på utbildningsfältet. Avsnitt 4, »Friskolediskursen«, summerar debatten och forskningen kring friskolorna för att belysa den diskurs som har skapats kring dem. I avsnitt 5, »Bilder från tre fristående gymnasieskolor« görs korta empiriska nedslag i tre fristående skolor, IT-Gymnasiet i Kista/Rissne i Stockholm, IT-Gymnasiet i Flemingsberg i Huddinge och Esaias Tegnér internationella gymnasieskolan i Växjö. Syftet är att exemplifiera hur de två föregående perspektiven bryts genom prismet av några konkreta empiriska fall. Hur uppfattar representanter för de undersökta skolorna sina relationer till kommunala skolor? Vilken betydelse har skolornas rykte för deras överlevnad? Rapportens avslutande avsnitt 6 – »Avslutning – Fristående skolor och integrationspolitiken« – innehåller en sammanfattande redogörelse för hur fristående skolor skulle kunna göras till ett aktivt instrument i integrationspolitikens genomförande.

Tillvägagångssätt och avgränsningar

Den största empiriska delen av rapporten är en sammanställning av formella dokument och tidigare studier. Kartläggningen görs utifrån tillgängliga officiella dokument som statens offentliga utredningar (SOU), Skolverkets dokument och utvärderingar, tidsningsartiklar samt den vetenskapliga litteratur som har skrivits om ämnet. Kartläggningen syftar bl.a. till att ge en överblickbar bild av de regler och villkor som styr fristående skolors verksamhet och deras antal. Materialet från de tre undersökta friskolorna kommer dels från skilda skriftliga källor (skolornas interna dokument, information på Internet, tidsningsartiklar, Skolverkets utvärderingar etc.) och dels från intervjuer med skolornas rektorer. Vid sidan av de tre rektorerna² har jag också intervjuat VD:n för det företag som äger de två IT-Gymnasierna och en lärare från IT-Gymnasiet i Flemingsberg. Rektorerna för IT-Gymnasierna, VD:n och läraren intervjuades i grupp under ca två timmar. Lika lång tid tog intervjun med rektorn i Växjö. Skolorna har valts dels på grund av sina på arbetsmarknaden eftertraktade specifika profileringar (IT och internationalisering) och dels på grund av praktiska och ekonomiska skäl. Den viktigaste avgränsningen ligger i rapportens syfte. Ambitionen är inte att betrakta dessa skolor som ett representativt urval, inte heller att etnografiskt eller statistiskt studera vad som händer vid just dessa tre, vilka elever och vilka egenskaper de har, utan att exemplifiera en utveckling med korta empiriska nedslag i deras »verklighet«.

Ytterligare en viktig avgränsning gäller de två analytiska nivåer som studien rör sig över, det jag ovan har kallat för utbildningsfältet och friskolediskursen. Av utrymmesskäl kan jag inte kartlägga och analysera på djupet hur dessa två nivåer är konstruerade och vad det är för slags maktförhållanden som råder där mellan olika aktörer och positioner.

Teoretiska perspektiv på fält, diskurs och integration

I detta avsnitt presenteras några reflektioner över studiens tre teoretiska förförståelser och vad integration skulle kunna tänkas stå för i relation till fristående skolor.

Fält och dess diskurser

Friskolor uppfattas samtidigt, vilket jag kommer att visa i denna rapport, både som ett *problem* och en *möjlighet* för integration i samhället. För att överhu-

vudtaget kunna närma oss diskussioner om integration genom friskolor är ett problem eller möjlighet måste vi först diskutera och förstå vad för slags socialt fenomen friskolorna är, vilken position de intar i relation till angränsande institutioner (den kommunala skolan) och vad det är för diskurser som skapas omkring friskolorna. Detta tillvägagångssätt är tydligt inspirerat av den franske sociologen Pierre Bourdieus tänkande om hur sociologiska undersökningsobjekt konstrueras. Enligt honom (Bourdieu, Wacquant 1992):

To avoid becoming the object of the problems that you take as your object, you must retrace the history of the emergence of these problems, of their progressive constitution, i.e. of the collective work, oftentimes accomplished through competition and struggle, that proved necessary to make such and such issues to be known and recognized as legitimate problems, problems that are avowable, publishable, public, official. (sid. 238)

Den vetenskapliga praktiken måste således rymma ett konstant reflekterande över hur det vi uppfattar som ett vetenskapligt (sociologiskt, antropologiskt, vetenskapsfilosofiskt etc.) problem har blivit till i sina konstituerade politiska, sociala, ekonomiska och kulturella sammanhang. Och inte minst måste dessa sammanhang relateras till hur de individuella aktörer som i sina dagliga liv berörs av sammanhagens begränsningar eller möjligheter, själva uppfattar och agerar i olika situationer. Den sociologiska reflexiviteten beträffande denna rapports huvudtema – friskolor i ett integrationsperspektiv – kräver följaktligen en ingående redogörelse för hur friskolor blir till denna (sociologiskt genomreflekterade) integrationsproblem och möjligheter och med vilka konsekvenser.

Ett sätt att uppnå detta syfte är att använda sig av Bourdieus (1977) begrepp fält. Genom fältbegreppet vill han lyfta fram betydelsen av sociala relationer mellan positioner, deras bärare (institutioner eller individer) samt mellan strukturer och aktörer. Ett fält är ett strukturerat system av sociala positioner vilka innehas av antingen individer eller institutioner och vars natur bestämmer villkor för dess innehavare. Det är också ett system av sociala krafter som finns mellan dessa positioner och vars interna maktförhållande styr fältets struktur. Om maktförhållandet mellan de olika positionerna förändras, då förändras även fältets inre struktur och dess förhållande till andra fält i den sociala världen. Fältet är således en dynamisk företeelse där det ständigt pågår kamper om olika positioner och resurser, vilka Bourdieu benämner kapital och vars förvärvande och behärskande kan

garantera olika former av maktinnehav beroende på vilken kapitaltyp och inom vilket fält de verkar. Richard Jenkins (1992) har i sin bok om Bourdieus sociologi formulerat fältets uppgift på följande sätt:

Fältet är en central förmedlingskontext varigenom yttre faktorer – föränderliga omständigheter – utövar påverkan på individuell praktik och institutioner. Fältets logik, politik och struktur formar och kanaliserar det sätt på vilket »yttre betingelser« påverkar det som händer på fältet, varvid de görs till en del av fältets egna pågående historier och handlingar. Ju mer viktigt och autonomt ett fält är inom en uppsättning olika fält, vilka tillsammans skapar ett »samhälle«, desto mer uppträder dessa omvandlingseffekter. (sid. 86)

En av de yttre faktorer som påverkar institutioner och individuella praktiker på ett fält är specifika föreställningar om sanning och kunskap eller *diskurser* (Foucault 2002), som skapas om fältet, om dess aktörer och deras relationer. Vad vi säger, hur vi väljer att representera en aktör, en institution, en grupp människor, med vilka begrepp, i vilka sammanhang och hur detta kommer att påverka de betecknade är i allra högsta grad beroende av de rådande maktförhållandena, men också något som bidrar till att åter skapa dem. Diskurser är således ett sätt att tänka, tala och förhålla sig till världen genom att dikotomisera, essentialisera och skapa hierarkier. Diskurser är inte en enkel uppsättning falska föreställningar baserade på fördomar som lätt kan omkullkastas. De är underbyggda av de kunskapsproducerande och förmedlande institutioner och den offentliga debattens auktoriteter (forskare, journalister, politiker) som i själva verket är diskursens skapare (se även Said 1979). Jag kommer att hävda i denna rapport att det existerar en specifik negativ friskolediskurs oscillerande runt ett antal dikotomier (segregation/integration, kostnadseffektiv/ekonomisk katastrof etc.).

Integration uppfattad som en process och i förlängningen den sociala ordning som denna process upprätthåller och förändrar, befinner sig i ett ständigt dialektiskt förhållande med de enskilda diskurserna. Enkelt uttryckt och med hänvisning till den aktuella integrationsdebatten i Sverige: om en »invandrare« skall integreras i samhället – få tillgång till att på jämlika villkor delta i samhällets olika arenor – måste även den offentliga representationen om denne »invandrare« som »språksvag«, »kulturellt avvikande«, »ett problem« ändras. Med offentliga representationer menar jag inte bara vad tidningarna skriver, utan också hur de vardagliga rutinerna i olika institutionella sammanhang tenderar att reproducera

»invandrare« som »dom andra«, varvid de intar en given position i den sociala och den diskursiva ordningen (se Berger, Luckmann 1979, Runfors 2003, Gruber 2004).

Social och systemintegration

Integration betyder i sin enklaste lingvistiska form att föra olika delar samman till en helhet. Definitionen förutsätter således att det för det första finns olika delar, för det andra att det finns en helhet som de kan föras ihop till och för det tredje att det finns resurser att göra detta. När delarna är sammanförda till en helhet, när integrationen är genomförd, kommer alla eller de flesta av de i processen ingående elementen att vara förändrade. Delarna, relationer mellan dem, helheten och inte minst den nya helhetens relationer till andra delar som också skall integreras kommer att vara förändrade till följd av integrationsprocessen. Denna tankeövning kan också tillämpas på samhällets integrationsprocesser. Nya individer, grupper och institutioner dyker upp i olika samhällsarenor och gör anspråk på att delta i distributionen av materiella och symboliska värden i ett samhälle. De gör anspråk på att *integreras* i samhället. De krav som samhället, dvs. de maktrelationer som råder, ställer på de nya aktörerna och graden av helhetens beredvillighet att förändras är beroende av aktörernas tillgång till ekonomiskt, socialt och kulturellt kapital (Bourdieu 1977). Integration är inte ens i sin renaste idéform maktblind.

För att fånga denna maktmättade idé om integration behöver vi gå tillbaka till några klassiska sociologiska arbeten. En av de mest förekommande begreppsliga beteckningarna i sammanhanget är *social integration* och *systemintegration*. Social integration avser olika aktörers (individer och grupper) förhållande till varandra, inklusive kommunikations- och umgängesmönster, men också deltagande i gemensamma offentliga angelägenheter. Systemintegration innebär att olika institutioner och strukturer i ett samhälle, som utbildningsväsende, arbets- och bostadsmarknad, är kongruenta och så att säga »drar åt samma håll« (Olsson-Hort 1992). Begreppsparets uppkomst kan härledas till diskussioner om samhällsliga konflikter och förändringar, något som utgjorde grundstommen i Karl Marx teorier om det kapitalistiska samhällets inneboende konflikter och motsägelsefullheter. Enligt Marx var konflikten i första hand inte en social konflikt härrörande från materiella skillnader mellan olika samhällsklasser, utan en *systemkonflikt* härrörande från motsägelser mellan produktionsförhållanden och produktivkrafter. Denna

distinktion möjliggjorde för Marx och marxister att hävda att kapitalistiska samhällen på en och samma gång kan präglas av en *hög grad av social integration* – det vill säga av en relativ frånvaro av klasskonflikter i vardagen och en *låg grad av systemintegration* – det vill säga av en strukturell motsättning i den ekonomiska basen (Karlsson 1996).

Den sociolog som är mest förknippad med dikotomin social integration och systemintegration är David Lockwood (1964). Hans resonemang kan sägas ha utvecklats i förhållande till två andra teoretiska ståndpunkter (se Mouzelis 1991). Det första var just marxismen varifrån han lånade insikten om skillnaden mellan social integration och systemintegration med avsikt att påvisa deras bredare betydelse för samhället än för enbart den ekonomiska sfären som marxisternas analys med sådan kraft betonade. Lockwood kritiserade däremot hur vissa marxistiska konfliktteoretiker försökte förklara sociala förändringar. Enligt Lockwood hade dessa, i sin iver att polemisera mot funktionalismens syn på samhället fastnat i en diskussion om social integration och därmed missat att relatera sina intressen för sociala förändringar till problemet med systemintegration. Den andra teoretiska ståndpunkten var en kritik av det funktionalistiska synsättets, i synnerhet den normativa funktionalismens, lika stora svårigheter att förklara sociala förändringar. Lockwood hävdade att funktionalismen enbart hade beaktat problemet med social integration (skapanden av gemensamma värden) och helt negligerat problemet med systemintegration (intressekonflikter mellan olika grupper och samhällsförändringar). Till följd av detta misstag, hävdade han, hade funktionalismens representanter betraktat institutioner som moraliska enheter, i meningen att institutioner skulle stödjas av alla grupper och skikt i samhället, utan att presentera det komplexa samspelet mellan normer och makt som alltid är närvarande i varje institutionell kontext. I synnerhet är maktens roll viktig att syna när det gäller att etablera och upprätthålla institutioner och att skapa och kontrollera konflikter och normer. Ytterligare en av Lockwoods avsikter var att bryta ned skillnader mellan mikro och makro och den upprättade distinktionen mellan vardagliga mänskliga relationer och de samhälleliga institutioner i vilka sociala relationer utspelar sig. I det avseendet uttryckte han sig klart: »distinktionen mellan »social integration« och »systemintegration« är helt och hållet artificiell» (sid. 245). Det är enbart fokuseringen på relationer mellan dessa två, mellan aktörer och institutioner som är analytiskt produktiv.

Integration och friskolor

Integration skulle således kunna uppfattas som en ständigt pågående process som går ut på att hålla ihop ett samhälle bestående av olika individer, institutioner och deras respektive individuella och kollektiva intressen. När nya kollektiva intressen skapas gäller det att institutionellt kanalisera dem och göra dem kompatibla med gamla intressen och gamla institutioner, inte bara i praktiken utan även diskursivt eller representationsmässigt. Hela processen präglas av asymmetriska och dynamiska maktförhållanden. En mekaniskt och statiskt uppfattad integrationsprocess, frikopplad från maktfrågan och dess aktiva legitimerande genom diskursproduktionen, kan i praktiken omvandlas till ett effektivt dominans- och kontrollinstrument. Den vetenskapliga uppgiften är att blottlägga dessa förhållanden, deras upprätthållande mekanismer och de instrument genom vilka de opererar i praktiken. Integration är dock inte bara en idé eller en uppfattning – eller för den delen ett system av idéer som styr politiken, vilket oftast benämns som ideologi – om hur samhället skall hålla ihop genom att ständigt bereda plats för nya inifrån eller utifrån kommande impulser och olikheter. Integration är idag också ett i allra högsta grad politiskt fält med alla de attribut som ett maktfält skall ha: egen minister och departement, lagar och förordningar, en egen myndighet och myndighetsenheter, forskare och utvärderare, projekt och eldsjälur, satsningar och insatser, målsättningar och honnörsord och till slut klienter. Integration har blivit en politik som skall genomföras på olika arenor och med olika instrument.

Integration i förhållande till friskolor skulle enligt denna förståelse, för det första, kunna definieras som en uppfattning om vilken roll de kan inta och hur denna institution funktionsmässigt kan ingå i det specifika fält där den är verksam, dvs. utbildningsfältet samt en uppfattning om hur ett därigenom påverkat/förändrat utbildningsfält kommer att inverka på en bredare social samhällsstruktur (utjämning av sociala skillnader, lika rättigheter, medborgarskapets stärkning o.d.). För det andra är det en uppfattning om hur den diskurs som skapas omkring friskolorna av media, forskning, ledande politikere uttalanden etc. påverkar friskolornas system- och socialintegration och deras arbetsvillkor överhuvudtaget. För det tredje skulle integration i relation till friskolor kunna förstås som ett instrumentellt förhållande där friskolor blir till ett instrument i integrationspolitikens genomförande. Frågan som jag tänker besvara i det avslutande kapitlet är: Vad skulle kunna göras och vem skall göra det för att friskolor skall kunna spela denna roll fullt ut?

Fristående skolor

Vi anser att fristående skolor har en plats i svenskt skolväsende som ett komplement till kommunala skolor. De fristående skolorna bidrar till att öka mångfalden och förnyelsen inom skolväsendet. (SOU 1995:109, sid. 4)

Enligt skollagen skall en fristående skola godkännas som skola, där vanlig skolplikt får fullgöras, om skolans utbildning ger kunskaper och färdigheter som till art och nivå väsentligen svarar mot de kunskaper och färdigheter som grundskolan förmedlar och skolan även i övrigt väsentligen svarar mot grundskolans allmänna mål. (SOU 1995:103, sid. 47)

I detta kapitel beskriver jag och diskuterar den position och roll som friskolor har intagit på utbildningsfältet och hur fältet har förändrats i konsekvens därav. Beskrivningen fokuserar på de reformer som i början på 1990-talet ritade om den svenska utbildningskartan och tydliggör det formella regelverket, finansieringsvillkoren och antalet fristående skolor. Jag skall dock inleda med att kort skissera några utmärkande drag för det utbildningsfält som friskolorna kom att etablera sig på.

Utbildningsfältet – några utmärkande drag

Utbildningsfältet var en av de viktigaste dimensionerna i den svenska välfärdsmodellens uppbyggnad efter andra världskriget. Organisatoriska förändringar inom både grund- och gymnasieskolan pekade mot ett håll, nämligen homogenisering och borttagandet av institutionella lösningar som uppfattades bidra till upprätthållandet av skolsegregationen och därigenom till återskapandet av sociala klyftor i samhället.

Inom grundskolan var skolsegregationen, ända fram till enhetsskolans tillkomst på 1950-talet, förkroppsligad i det parallella skolsystemet, ett utpräglat socialt fenomen. En av hörnpelarna i de genomgripande samhällsliga förändringarna under 60- och 70-talen var att genom grundskolereformer komma bort från det inre arbetets organisatoriska aspekter (linjeuppdelning och tillval) som eventuellt kunde leda till social, könsmässig och prestationsmässig differentiering. Syftet var att genom en likvärdig skolgång, med lika möjligheter för alla oavsett social bakgrund, förebygga fortsatt snedrekrytering (eller social reproduktion) och därigenom långsiktig utjämna skillnader bland olika befolkningsgrupper i samhället. Under 80- och 90-talen ändrades dock vissa förutsättningar i samhället. För det första hade i och med moderniseringen och skolväsendets utveck-

ling, alltför underprivilegerade barn (från exempelvis arbetarklassen och etniska minoriteter) kommit att genom skolsystemet ges möjligheter till en social mobilitet. Samtidigt hade, för det andra, boendesegregationen med sociala och etniska förtecken samt förändringar i skolans organisation (valfrihetssystemet, profileringar) inneburit en rumslig koncentration av elever från ekonomiskt svaga, invandrade och lågutbildade familjer. Effekterna av dessa två processer är utsorteringsmekanismens (exkluderings) ändring i takt med rekryteringsbasens (till prestige-fyllda och lukrativa poster) utvidgning. Samtidigt som fler får möjlighet att genom det formellt jämlika utbildningssystemet »resa uppåt« på klasstegen introduceras också fler nya exkluderingsformer. Om det tidigare gällde att exempelvis ha rätt medel- och överklassbakgrund, gäller det nu i hög grad att ha »rätt« etnisk bakgrund. Om det tidigare gällde att tala »fint« gäller det nu att tala utan brytning. Om det tidigare gällde att överhuvudtaget kunna läsa, gäller det nu att läsa »rätt« litteratur. Om det tidigare räckte med en formell yrkeskompetens och skicklighet, måste det nu kompletteras med underförstådd »rätt« social och kulturell kompetens. Om det symboliska kapitalet tidigare kunde reproduceras genom privata skolor, kan det idag förvärvas genom »svenska« skolor respektive förslösas genom »invandrarskolor«. Den sociala distansen mellan olika skolor och utbildningar har alltid återspeglat den sociala distansen mellan olika samhällsgrupper, oavsett om det gäller den tidiga folkskolan och läroverken, »arbetarskolan« och »medel- och överklasskolan« vid mitten av 1900-talet eller »invandrarskolor« och »svenska« skolor på 1990-talet.

Inom gymnasiet kunde man trots alla reformer, enligt SOU 2000:39, fortfarande i slutet av 1980-talet urskilja tre statistiskt säkerställda segregeringar. Det *första* (den könsmässiga segregeringen) handlade om motsatsställningen mellan utbildningar dominerade av flickor och utbildningar dominerade av pojkar, vilka utgjorde två skilda utbildningsvägar. »Denna polaritet var som mest synlig på de tvååriga praktiska eller yrkesinriktade linjerna, men återfanns också på de tre- och fyraåriga teoretiska och studieförberedande linjerna, mest påfallande på den helt kvinnodominerade humanistiska linjen och den nästan lika mansdominerade tekniska« (ibid. sid. 61). Det *andra* mönstret (den prestationsmässiga segregeringen) gällde polariseringen mellan elever på basis av betygsprestationer från högstadiet. Elever med de högsta betygen hamnade nästan uteslutande på de teoretiska och studieförberedande linjerna, medan de medel- och lågpresterande eleverna hamnade på

andra linjer. Det *tredje* mönstret (den sociala segregeringen) handlade om å ena sidan de linjer som tog emot barn från högre sociala skikt och å andra sidan linjer som tog emot barn från arbetarhem. Utredarna fastslår:

Chansen att en pojke eller en flicka ur de högsta sociala skikten skulle gå på en studieförberedande linje var exempelvis tre gånger större än chansen att söner och döttrar till familjer i lägre arbetarklassen skulle göra det. Att den rent sociala hierarkin bland utbildningslinjerna i hög grad – men inte fullständigt – sammanföll med den betygsmässiga hade att göra med att elever ur högre skikt överlag fick högre betyg i högstadiet än de ur lägre skikt. (ibid.)

Statistiken visade således att gymnasieskolan i slutet av 1980-talet var könsmässigt, prestationsmässigt och socialt segregerad och i stor utsträckning bidrog till klasskillnadernas reproduktion.

Den nya gymnasieskolan med 16 nationella program, varav två är studieförberedande och resten är yrkesförberedande, skulle ändra på dessa förhållanden, var det tänkt. Alla elever läser samma kärnämnen, vilka i sin tur ger allmän behörighet till högre studier. Ett särskilt program, kallat Individuella programmet, tillskapades för elever som var »skoltrötta« eller hade ofullständiga betyg från grundskolan. Detta program var tänkt att utgöra en tillfällig lösning för ett, som det förutsattes, mindre antal elever i avvaktan på att de skulle komma tillbaka till något av de »ordinarie« programmen. Individuella programmet blev så småningom landets tredje största, efter de två studieförberedande. Gymnasieskolans kris och de orimliga kraven på att alla skulle läsa samma kärnämnen (gymnasiets »teoretisering«) har i den offentliga debatten pekats ut som huvudorsaken till den aktuella utvecklingen. Kritikerna har ropat efter två lösningar. Den första är ett återinförande av lärlings-systemet. Eleverna skulle ges möjlighet att lära sig ett yrke på »golvet« och parallellt läsa vissa ämnen på gymnasiet. Den andra lösningen är fristående gymnasieskolors starkare roll och profilering. Meningen är att dessa skolor, befriade från de politiskt-ideologiska bojorna som det ofta framställs, med en alternativ pedagogik och en »nischning« mot vissa teman skulle kunna möta varje elev utifrån hans/hennes egna förutsättningar.

För närvarande behandlas inom de politiska strukturerna en utredning om riktlinjerna för en ny gymnasierreform. I korthet innebär denna ett bantat antal program och avskaffandet av det Individuella programmet. Denna reform kommer dock inte att implementeras förrän läsåret 2006/07.

Som det har framgått av denna korta historiska blick på skolans utveckling, så har den hela tiden varit ett viktigt instrument i strävandena för att åstadkomma en större social integration och systemintegration i samhället som helhet. Att skapa och försvara en sammanhållen skola (social integration), men samtidigt försöka ständigt anpassa den till förändringar i omvärlden, i det svenska samhället och på arbetsmarknaden (systemintegration) har varit en huvudprincip i flertalet skolreformer. Detta har givetvis inte skett utan konflikter mellan olika politisk-ideologiska positioner och representanter för skilda intressegruppen.

Friskole- och valfrihetsreformen

Friskolor har alltid existerat parallellt med de offentligt styrda skolorna. Att inte inordna samtliga friskolor i det offentliga utbildningsväsendet sågs under lång tid som en poäng. Statsmakterna räknade med att en del av fristående skolor skulle kunna tjäna som experiment-skolor för utveckling av alternativa pedagogiska metoder. Kommittén som tillsattes för att se över förutsättningarna för skolor med enskild huvudman tydliggjorde denna ståndpunkt i sitt delbetänkande (SOU 1981:34) genom att hävda att »...det för allmänna skolväsendet kunde vara av värde att fristående skolor bedrev pedagogisk-metodisk försöksverksamhet eller undervisning enligt ett speciellt pedagogiskt system. Erfarenheterna från verksamheten skulle återföras till det allmänna skolväsendet genom olika former av samverkan mellan fristående skola och grundskolan« (citerat efter SOU 1983:1, sid. 47). Man ansåg således att friskolorna saknade ett värde i sig. Deras enda existensberättigande tycktes vara att tjäna det offentliga skolväsendets behov av pedagogiska experiment och förnyelser.

Tydliga politiska ambitioner för vilken roll friskolor förväntades spela inom utbildningsväsendet och i samhället i kombination med tydliga (och hårda) regler samt ytterst reglerade (och likaså hårda) finansieringsvillkor begränsade friskolornas antal i Sverige under 1980-talet. I början av decenniet fanns det enbart 35 friskolor för vanlig skolplikt och andelen elever som gick i fristående grundskolor var inte mer än 0,2 procent (SOU 1995:109, sid. 15). Samtidigt fanns det 44 fristående gymnasieskolor i Sverige. 33 av dessa fick statligt bidrag medan 11 endast var ställda under statlig tillsyn (SOU 1983:1, sid. 31). Av de statligt finansierade fristående gymnasieskolorna hade 9 teoretisk utbildning och 24 hade yrkesutbildning. Nästan en fjärde del av dessa skolor (10 stycken) fanns före år 1900. Det svenska skolsystemet var i det

närmaste ett offentligt monopol (Blomqvist, Rothstein 2000, sid. 162).

Decentraliseringsutfästelserna som präglade utbildningssystemet under 1970- och 80-talen öppnade långsamt upp för förändringar inom skolans organisation. Förslaget om lättnader i systemet med fristående skolor, dvs. skolor vars huvudmän är fysiska eller enskilda juridiska personer, och valfriheten inom ramen för skolplikten fördes ideligen fram av de borgerliga. För socialdemokraterna, vilka innehade regeringsmakten under större delen av 80-talet, var detta en politiskt och ideologiskt känslig fråga. Men det var ändå den socialdemokratiska regeringen, med dåvarande utbildningsministern Göran Persson i spetsen, som genom en rad beslut bäddade för friskolereformen (Bergström 1999). Socialdemokraternas främsta intention var att bibehålla den sammanhållna skolan, men samtidigt ville de genom valfriheten öka den pedagogiska mångfalden (ibid). Den borgerliga regeringen som tog över makten 1991 kopplade idéerna om valfriheten och mångfalden samman med konkurrens och huvudmannaskap. Andra än kommuner och landsting skulle tillåtas vara skolans huvudman. Regeringen fastslog således i *Propositionen om valfrihet och fristående skolor* (Prop. 1991/92: 95) rätten att själv välja skola samt möjligheten att välja mellan kommunala och fristående skolor. 1992 fattades beslutet om skolpeng, enligt vilket 85 procent av kommunens genomsnittliga kostnad skulle följa eleven med hans eller hennes eget val. Enligt Skolverket (1996) förväntades valfrihetsreformen frambringa:

...en ökad mångfald och pedagogisk förnyelse, förbättrad effektivitet och en allmän kvalitetshöjning av skolväsendet som följd. Den ökade konkurrensen mellan skolor förväntades skapa stimulans till utveckling och ge möjligheter för elever och föräldrar att uttrycka sitt missnöje genom att lämna den skola de är missnöjda med, göra »sorti« eller »rösta med fötterna« och på så sätt ge tydliga signaler till skolorna. Valfriheten sågs också som ett mål i sig – som en medborgerlig rättighet. (sid. 11)

Valfriheten innebär konkret att kommunen i så stor utsträckning som möjligt skall tillgodose elevers och föräldrars önskemål om skolplacering. Begränsningarna är den så kallade närhetsprincipen, dvs. skolans skyldighet att först ta in barn som bor närmast skolan samt att valfrihetens utövande inte föranleder organisatoriska och ekonomiska svårigheter för kommunen. Även intagningen till gymnasieskolan sker på närhetsprincipen, förutom i vissa kommuner (t.ex.

Stockholm) där intagningen sker på basis av elevernas betygsprestationer.

Valfriheten utnyttjas mest i storstadsregionerna där närheten till andra skolor eller utbyggda kommunikationer möjliggör en något så när smidig övergång till en annan skola. Skolverkets undersökningar visar på att de föräldrar som är mest benägna att välja en annan grundskola för sina barn än den anvisade är de med högre utbildning. Mönstret är tydligt även när det gäller utrikes födda föräldrars benägenhet att välja skola för sina barn (Skolverket 1996). Trots att frågan om varför någon väljer att byta skola kan ha högst individuella svar och orsaker är det ändå möjligt att urskilja några generella förklaringar. Paula Blomqvist och Bo Rothstein konstaterar i boken *Välfärdsstatens nya ansikte* (2000), med hänvisning till Skolverkets undersökningar, följande:

De föräldrar som *byter* skola tillmäter, som väntat, den geografiska närheten mindre betydelse. De viktigaste faktorerna för skolbytarna är enligt Skolverket i stället bra lärare, lugn och ordnad skolmiljö och förekomsten av tydliga kunskapskrav. [...] Skolans pedagogiska inriktning var en viktig faktor endast för den grupp som bytte till friskola. (sid. 167–168)

Det är kanske inte så mycket att man aktivt *väljer* en skola, det kan snarare handla om att aktivt *välja bort* den skola som ligger närmast hemmet. Det är inte heller lätt att avgöra vilka sociala konsekvenser valfrihetssystemet har haft för det svenska samhället som helhet. Här tänker jag främst på debatten om integration och segregation. Det är visserligen så att valfriheten motverkar den boendebetingade skol-segregationen och därmed skulle vi kunna konstatera att den sociala integrationen befrämjas. Men detta är sant enbart för de individer som faktiskt väljer att byta skolan. Det är nämligen alltid någon som är kvar på de skolor varifrån de starkaste eleverna försvinner och då riskerar även deras rätt till en likvärdig skolgång att urholkas. Anledningen är den så kallade »peer effekten« varvid de andra barnen i klassen i stor utsträckning påverkas av den enskilde elevens arbete och prestationer (ibid). Pedagogiska undersökningar och internationella jämförelser visar att en av de enskilt viktigaste faktorerna för en skolas kvalitet är elevsammansättningen. Om valfriheten innebär att ett socialt skikt eller etnisk grupp (svenskarna) helt eller delvis försvinner från en skola, då är frågan vad som händer med »peer-effekten« och »allsidigt sammansatta klasser« som formella dokument brukar framhålla? Segregation, anser många lärare, föräldrar och elever, enligt Skolverkets rapport *Attityder till skolan* (2001a).

Det framhålls att:

Även om hälften respektive drygt hälften av lärare och föräldrar uppger att rätten att välja skola främjar skolans kvalitet anser nästan lika stora andelar att rätten att välja skola leder till ökad segregation. (sid. 15)

Kvalitetsförbättring på det egna barnets skola ställs således mot ökad segregation i samhället som helhet. Det är inte särskilt förvånande att föräldrarna i första hand värdesätter det egna barnens skolgång framför det något abstrakta politiska talet och segregation och integration i samhället.

De formella reglerna och finansiering

En fristående skola är en skola med en annan huvudman (en enskild huvudman) än kommun och lands-ting. Friskolorna kan anordnas både på förskole-, grundskole- och gymnasieskolnivå. För att komma igång med sin verksamhet måste en friskola (förutom förskolorna som är kommunernas ansvar) ansöka om tillstånd hos Skolverket senast den 1 april kalenderåret innan skolan startar.³ För att erhålla verksamhetstillstånd måste en fristående grundskola, enligt Skollagen uppfylla följande krav:

- Skolan svarar mot de allmänna mål och den värdegrund som gäller för utbildning inom det offentliga skolväsendet.
- Skolan står öppen för alla barn som enligt denna lag har rätt till utbildning inom motsvarande skolform i det offentliga skolväsendet, med undantag för sådana barn vilkas mottagande skulle medföra att betydande organisatoriska eller ekonomiska svårigheter uppstår för skolan.
- Skolan har minst 20 elever, om det inte finns särskilda skäl för ett lägre elevantal.
- Skolan, om den motsvarar särskolan eller specialskolan, bereder eleverna de omsorger som behövs.
- Skolan uppfyller de ytterligare villkor som regeringen föreskriver i fråga om utbildningen vid fristående skolor och om antagningen till och ledningen av sådana skolor.

De formella reglerna är ganska allmänt formulerade och avviker inte i några väsentliga drag från de regler som gäller för kommunala skolor. Att ge eleverna en bra utbildning och förmedla gemensamma värdegrunder lyfts fram som de viktigaste riktlinjerna. Det sägs ingenting om att skolorna måste innehålla en specifik pedagogik eller att de på något sätt skall vara originella i sin profilering. Med andra ord så har det tidigare formella »experimentkravet« försvunnit. Men bidragssystemet har gjorts om, något jag återkommer till nedan.

»Påtagliga negativa följder«

De allmänna villkoren som meddelas i Skollagen för fristående grundskolor gäller i stor utsträckning även för fristående gymnasieskolor.⁴ Kommunen där den nya verksamheten planeras och även kranskommuner har möjlighet att påverka en fristående gymnasieskolas etablering genom att lämna ett yttrande till Skolverket om etableringens förväntade konsekvenser.⁵ Skollagen (8§, tredje stycket) stipulerar att: »En förklaring [tillstånd] enligt första stycket skall inte lämnas i fråga om utbildning som skulle innebära påtagliga negativa följder för skolväsendet i den kommun där skolan är belägen eller i närliggande kommuner.« För att Skolverket skall avslå en ansökan måste de berörda kommunerna påvisa vad dessa »påtagliga negativa följder« i praktiken kan komma att innebära för det offentliga skolväsendet. Det främsta argumentet som kommunerna anför är att fristående gymnasieskolor inte *kompletterar* utan *konkurrerar* med de kommunala gymnasieskolorna och att de urholkar kommunens ekonomi. Detta förhållande illustreras med tabell 1.

Det finns följaktligen inget samband mellan de fristående gymnasieskolornas studievägsutbud och luckor i det kommunala utbudet (SOU 2001:12, sid. 35). Som tabellen visar domineras programutbudet på de kommunala och de fristående gymnasierna av samhällsvetenskaps- och naturvetenskapsprogrammen. Drygt 86 procent av eleverna i fristående gymnasieskolor läser det samhällsvetenskapliga eller naturvetenskapliga programmet, medan motsvarande andel i den kommunala gymnasieskolan är 59 procent. Enligt Skolverket (2000) är en orsak till dessa skillnader det faktum att elevunderlaget i kommunen inte räcker för etablering av fristående gymnasieskolor med exempelvis bygg-, el- eller livsmedelsprogrammen. »I detta avseende...«, påstås det vidare i SOU 2001:12 »...kan man inte hävda att de fristående gymnasieskolornas programutbud erbjuder utbildningar som kompletterar det kommunala utbudet« (sid. 33). Detta är ytterligare ett skäl för Skolverket att avslå en ansökan, nämligen »...att elevbortfallet vid en etablering av en fristående skola inom till exempel det samhällsvetenskapliga området inte kan kompenseras med elevtillskott från andra kommuner, eftersom samhällsvetenskapsprogrammet är utbyggt i de flesta kommuner« (Skolverket 1999, sid. 22). Med tanke på detta argument – att fristående skolor inte kompletterar utan konkurrerar med de kommunala gymnasieskolorna – skulle man kunna förvänta sig att många kommuner avstyrker friskolornas ansökningar i sina yttranden. Skolverkets sammanställningar visar emellertid att mellan 1997

TABELL 1

Relationer mellan antalet kommuner som erbjuder gymnasieprogrammet i egna kommuner eller inom samverkansområde läsåret 1999/2000 samt antalet fristående gymnasieskolor som anordnar gymnasieprogrammet läsåret 1999/2000 och läsåret 2000/01

Program	Antal kommuner läsåret 1999/2000	Antal fristående gymnasieskolor läsåret 1999/2000	Antal fristående gymnasieskolor läsåret 2000/01
Barn- och fritidsprogrammet	262	1	1
Byggprogrammet	248	1	1
Elprogrammet	263	6	11
Energiprogrammet	196	0	4
Estetiska programmet	252	9	11
Fordonsprogrammet	259	4	6
Handelsprogrammet	260	1	1
Hantverksprogrammet	201	3	4
Hotell- och restaurangprogrammet	256	5	6
Industriprogrammet	248	9	12
Livsmedelsprogrammet	175	1	1
Medieprogrammet	226	5	6
Naturbruksprogrammet	200	3	3
Naturvetenskapsprogrammet	266	18	24
Omvårdnadsprogrammet	252	1	2
Samhällsvetenskapsprogrammet	270	30	45
Teknikprogrammet	232	0	2
Waldorfprogrammet	0	11	12

Källa: SOU 2001:12, sid.33.

och 1999 var det bara i nio fall som de 242 tillfrågade kommunerna försökte stoppa friskolornas etablering. I två fall godtog Skolverket kommunernas argumentation, i ett fall tvingades verket ändra sitt positiva beslut om bidrag efter kommunens överklagande till Länsrätten och i sex fall avlogs kommunernas invärdningar (ibid.).

I en enkätundersökning som presenteras i slutbetänkandet från Kommittén för uppföljning av resursfördelning till fristående skolor (ibid. sid. 31), genomförd läsåret 1999/2000 bland landets kommuner, redovisas kommunernas respektive de fristående skolornas uppfattningar om den fråga som alltmer tycks vara friskolornas »vara eller icke-vara«. Är friskolorna en kompletterande eller en konkurrerande institution till den kommunala gymnasieskolan? De tillfrågade kommunerna uppger att 67,8 procent eller 7 034 av de 10 369 elever som gick i fristående skolor valt program på ett fristående gymnasium som även erbjuds i deras hemkommuner alternativt i hemkommunernas samverkansområde. Det sägs vidare i samma betänkande:

Kommunerna uppger att 420 av de 7 034 eleverna valt

inriktningar, som inte ingår i det kommunala utbudet. En övervägande majoritet av eleverna på de fristående gymnasieskolorna går alltså utbildningar, som enligt kommunernas bedömning även erbjuds i det kommunala utbudet. De fristående skolorna är inte av samma uppfattning. De framför ofta synpunkten att deras utbildning är unik och saknar motsvarighet i det kommunala systemet. (SOU 2001:12, sid. 32)

Vad som uppfattas vara kompletterande respektive konkurrerande verksamhet råder det således delade uppfattningar om. Enligt min uppfattning är dessa motsatta ståndpunkter ingenting annat än ett uttryck för den konkurrens som i praktiken har börjat råda mellan fristående och kommunala gymnasieskolor.

Finansiering

Fram till 1992 var friskolorna tvungna, för att erhålla bidrag för sin verksamhet, att vända sig direkt till regeringen som övervägde varje enskild skolas ansökan. Efter reformerna 1992 kommer friskolornas huvudsakliga finansiering från kommunal budget och i de fall där det är befogat från elevavgifter. Avgifterna skall vara »skäliga« och kunna tas ut enbart om skol-

verksamheten kräver extrainvesteringar i utrustning eller resor till exempel. Inledningsvis motsvarade det kommunala bidraget 85 procent av kommunens genomsnittskostnad per elev och stadium under föregående kalenderår. Reglerna ändrades 1995 så att bidragsnivåerna skulle beräknas efter elev och årskurs under pågående kalenderår. Enligt Skolverket (1999) innebär: »de nya bidragsreglerna [...] att bidrag som lämnas till en fristående skola skall bestämmas med hänsyn till skolans åtagande och elevens behov efter samma grunder som kommunen tillämpar vid fördelning av resurser till de egna grundskolorna« (sid. 6). Men denna regel har tolkats olika i landets kommuner, inte minst för att i en tredjedel av de kommuner som har fristående skolor saknas ett politiskt beslut om resurstilldelningen, vilket har lämnat fältet fritt för tjänstemännens tolkningar (ibid.). Dessa regler ändrades igen den 1 juli 1997 varvid de fristående grundskolornas bidragsnivåer likställdes med de kommunala.

Reglerna för de fristående gymnasieskolornas bidragsnivåer är betydligt krångligare och har ändrats ett par gånger. Fram till den 1 januari 2003 tillämpades ett system med Skolverkets riksprislistor. Skolverket tog fram en genomsnittlig kostnad för alla nationella program i hela landet. Kommunen som en gymnasieelev tillhörde var då skyldig att lämna en skolpeng till en fristående gymnasieskola som eleven väljer i nivå med riksgenomsnittet. Paradoxala konsekvenser uppstod. Å ena sidan kunde en friskola få mycket högre ersättning än den kommunala belägen i samma kommun och med samma nationella program. Kommunen betalade olika summor för elever som gick på samma program, vilket ledde till högljudda protester både från kommunerna och från de kommunala gymnasieskolorna. Men å andra sidan kunde systemet med endast riksprislistor också medföra lägre ersättning till friskolor än till de kommunala. Från och med den 1 januari 2003 tillämpas dock en trestegsmodell. Denna föreskriver att:

- 1 En fristående gymnasieskola skall få lika mycket bidrag per elev och program som den kommunala skolan i kommunen där de är belägna. Alla gymnasieskolor i en kommun får således lika mycket pengar per elev och program oavsett vilken huvudman de har.
  - 2 Om det saknas ett sådant program i friskolans hemkommun då skall närbelägna kommuners bidragsnivåer per elev och program tillämpas.
  - 3 Om programmet saknas i både hem- och de närbelägna kommunerna då skall Skolverket ta fram och uppdatera en särskild riksprislista. Denna lista visas ovan i tabell 2.
- En annan fråga som har vållat bekymmer – under

TABELL 2

Riksprislista för ersättning till fristående gymnasieskolor 2003.

Program	Belopp (kr/elev och bidragsår)
Barn- och fritidsprogrammet	66 300
Byggprogrammet	97 600
Elprogrammet	90 800
Energiprogrammet	100 900
Estetiska programmet	81 900
Fordonsprogrammet	105 500
Handelsprogrammet	65 100
Hantverksprogrammet	87 400
Hotell- och restaurangprogrammet	84 100
Industriprogrammet	107 200
Livsmedelsprogrammet	91 200
Medieprogrammet	76 400
Naturbruksprogrammet	144 900
Naturvetenskapsprogrammet	63 400
Omvårdnadsprogrammet	76 300
Samhällsvetenskapsprogrammet	58 500
Teknikprogrammet	75 200
IB-programmet (International Baccalaureate)	82 500

Källa: Skolverket 2002.

det gamla och som även kan göra det under det nya systemet – har gällt vilket program en skola skall tillhöra. Som det framgår av tabell 2 har de olika programmen olika prislappar. Under mina intervjuer (se avsnitt 5, »Bilder från tre fristående gymnasieskolor« i denna rapport) framgick det att det hade uppstått meningsskiljaktigheter mellan en ansökande fristående IT-gymnasium i Uppsala som ville bli betraktat som Elprogrammet (90 800 kronor per elev), medan kommunen ville klassificera dem som Naturvetenskapliga programmet (63 400 kronor per elev). Det hela gick så långt att kommunen avstyrkte skolans ansökan om verksamhetstillstånd och till och med överklagade Skolverkets positiva beslut till Länsrätten, där de förlorade (Skolverket 2000b).

Friskolor – en statistisk bild och olika former

På Skolverket brukar man tala om vågor när man beskriver utvecklingen på friskoleområdet. I den första vågen kom idealisterna – de som brann för alternativ pedagogik. I den andra tog lärare chansen att frigöra sig från de kommunala bojorna. I den tredje vågen, som nu rullar in över främst gymnasieskolan, finns företag som förväntas ge avkastning. (Lärarnas Tidning nr.16/2003, sid.6)

TABELL 3

Antal ansökningar.

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Grundskolor	122	153	188	213	251	131	131
Gymnasieskolor	19	43	91	138	190	161	165
Särskolor	–	–	–	15	8	10	8
Gymnasiesärskolor	–	–	–	9	9	7	4
Förskoleklasser	–	–	–	47	17	7	4
Totalt	141	196	279	422	485	316	312

Källa: Skolverket, Pressmeddelande 2003-04-14.

Vanligaste huvudmanformerna för fristående gymnasieskolor är aktiebolag och stiftelser. Läsåret 1999/2000 hade 32 av de bidragsberättigade skolorna en stiftelse som huvudman, 29 hade aktiebolag, 5 ideell förening, 4 ekonomisk förening, 2 handelsbolag/kommanditbolag och 1 hade enskild firma som huvudman (Skolverket 1999, sid. 20).

En överskådlig sammanställning av fristående skolor har Göran Folin (1999) gjort. Han väljer att dela in dem i 7 kategorier. *Reformrörelseskolor* kallar han de »gamla« friskolorna, alltså sådana som fanns innan de omvälvande skolpolitiska förändringarna i början på 1990-talet. Waldorf, Montessori och Reggio Emilia är bland de mest kända. Deras profil är en alternativ pedagogisk filosofi och mindre klasser. I synnerhet Montessoriskolorna har expanderat kraftigt de senaste decennierna. *Skolor för uttalade särintressen* kallar Folin de språkligt/etniska och konfessionella skolorna. Just dessa skolor har ofta hamnat i fokus för den allmänna debatten i Sverige. Muslimska skolor har anklagats för segregation och vissa kristna skolor för intolerans mot främst homosexuella. Även frågan om människans ursprung har skapat konflikter på vissa kristna skolor. *Glesbygdsskolor* har tillkommit på föräldrarnas initiativ efter att kommunledningen (belägen i tätorten) bestämt att av besparingsskäl lägga ned skolan. *Sektskolor* drivs av sektliknande samfund som Transcendental Meditation (TM), Hare Krishna rörelsen och Livets ord. I synnerhet den senaste har i massmedierna⁶ anklagats för att grovt bryta mot Skollagens bestämmelser om värdegrunden. *Avknoppade skolor* är ett fenomen som uppstått i privatiseringens kölvatten. Personalen övertar den befintliga kommunala skolan tillsammans med elever, byggnader och utrustning och omvandlar den till en fristående skola. *Koncernskolor* kallas skolor vars ägare är aktiebolag som på ett eller annat sätt har specialiserats på friskoleverksamhet.⁷ *Prestigeskolor* är det som i folkmun kallas för elitiskolor. De tre riksinternaten

– Lundsberg, Sigtuna och Gränna – är de mest exklusiva. Men det finns också en rad andra skolor med en mycket hög status t.ex. Enskilda gymnasiet och Franska skolan i Stockholm. Folins konstaterande att »...köerna är så långa och har föräldrarna inte de rätta kontakterna räcker det inte ens alltid att redan på BB ha ställt sig i kön« (ibid. sid. 29), antyder att den här typen av skolor är till för en liten minoritet med stort ekonomiskt, kulturellt och socialt kapital (Bourdieu, Passeron 1977).

Denna övergripande kategorisering visar på att fristående skolor ingalunda är ett eliternas eller de religiösa sekternas projekt. Sådana förekommer också, men många friskolor drivs av entusiaster som tror på en annan än den statlig-kommunalt sanktionerade pedagogiken. Vissa skolor som glesbygdsskolor till exempel är ett led i de utsatta kommundelarnas sociala kamp för likvärdiga livsvillkor.

Friskolorna har expanderat lavinartat under de senaste sex åren. Antalet ansökningar om att starta en friskola som har inkommit till Skolverket har gått från 141 ansökningar 1997 till 312 ansökningar 2003 (se tabell 3).

Den stadigt uppåtgående trenden bröts 2002. Förändringen var synnerligen markant för grundskolan med en i det närmaste halvering av antalet ansökningar. Det är svårt att säga vad detta berodde på. En förklaring kan vara att de kommunala skolorna har blivit bättre på att möta konkurrensen och dukigare på att behålla sina elever. En annan förklaring kan vara att behovet av det som fristående skolor har att erbjuda marknaden är tillfredsställt och att vi i konsekvens därav framöver kommer att se en stadig minskning av antalet ansökningar och antalet nystartade skolor. Dessa två är inte att blanda ihop. Alla skolor som får verksamhetstillstånd, vilket påpekades ovan, kommer inte igång. Det är i själva verket endast fyra av tio godkända som har startat läsåret 2002/2003. Den främsta orsaken enligt Skolverket

TABELL 4

Antal verksamma fristående grundskolor per inriktning och läsår.

	94/95	95/96	96/97	97/98	98/99	99/00	00/01	01/02	02/03
Speciell pedagogik	83	91	102	110	121	135	152	165	175
Allmän	55	64	69	83	105	121	149	177	207
Konfessionell	45	45	49	54	56	55	59	63	66
Språklig/Etnisk	16	18	21	21	18	17	22	24	25
Speciell ämnesprofil	5	6	9	10	13	17	19	24	28
Övriga	4	5	7	8	8	17	17	23	28
Internationell	6	6	6	7	7	6	7	7	7
Riksinternat	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Totalt	217	238	266	296	331	371	428	486	539

KÄLLA: Skolverket: http://www.skolverket.se/information/friskolor/info_tabell_1.shtml (2003-09-18)

(Pressmeddelande 2002-11-21) är elev- och lokalbrist. 38 grundskolor och 14 gymnasieskolor har fått sitt tillstånd återkallade för de har inte kommit i gång med verksamheten senast två år efter godkännandet. Det påpekas vidare:

Skolverket har godkänt 147 fristående grundskolor för start läsåret 2002/2003. I år startade totalt 53 skolor inklusive de som haft vilande godkännande. 67 skolor har begärt att få uppskjuten start till läsåret 2003/2004. 114 fristående gymnasieskolor var berättigade till bidrag fr.o.m. läsåret 2002/2003. I år har totalt 54 skolor startat. 46 skolor har begärt att få uppskjuten start till läsåret 2003/2004. (ibid.)

Antal verksamma friskolor på grundnivå under läsåret 2002/2003 var 539. Fördelningen efter inriktningen såg ut som följande (se tabell 4).

Drygt 70 procent utgörs av skolor med speciell pedagogik och allmän inriktning. De konfessionella/språkliga skolorna utgör ca 17 procent av de fristående grundskolorna. I tabell 1 visade jag att antalet fristående gymnasieskolor under läsåret 2001/2002 var 152. Under läsåret 2002/2003 ligger antalet på 206. Nästa intressanta fråga är antalet elever som går i friskolor i relation till antalet elever som går i kommunala skolor. Det har skett en kraftig ökning av antalet elever i fristående grundskolor. Läsåret 2002/2003 går mer än 60 000 elever i någon av de 539 fristående grundskolorna i landet. Detta är mer en fördubbling på fem år och en ökning på 14 procent jämfört med läsåret 2001/2002. Av alla grundskolelever går nu 5,7 procent i fristående skolor (Skolverket, Pressmeddelande 2003-04-07). Situationen varierar dock stort mellan landets kommuner. Var åttonde elev i storstäder går i en friskola. I glesbygdskommuner

ner gäller det bara en elev av hundra. Andelen bland storstäderna är störst i Stockholm där 13,7 procent av samtliga grundskoleelever går i en friskola. Den högsta andelen har Täby där 23,3 procent av eleverna i kommunen går i en friskola (ibid.).

Ökningen av antalet elever på fristående gymnasieskolor har procentuellt sett varit ännu större. Enligt Skolverket går 8,2 procent av eleverna i fristående gymnasieskolor, internationella skolor och riksinternatskolor år 2003, en ökning med 40 procent på ett år och med 73 procent på två år. Solna och Danderyd är de kommuner som har störst andel av sina elever i fristående gymnasieskolor, 37 respektive 34 procent. Minst andel har glesbygdskommuner (ibid.).

Sammanfattningsvis uppfattades fristående skolor från början som en experimentverkstad för en ytterst liten grupp elever. Tanken var att pedagogiska framsteg därifrån skulle kunna implementeras i den kommunala skolan. Det var just friskolornas kompletterande och pedagogiskt profilerande roll som anfördes som ett starkt argument i början på 1990-talet då friskolereformen genomfördes. För att kunna leva upp till och vidareutveckla sin kompletterande roll i förhållande till den kommunala skolan fick de efter reformerna 1991/1992 ganska förmånliga finansieringsvillkor. Men det formella regelverket – i synnerhet det som talade om var gränsen mellan friskolornas komplementär och konkurrerande roll gick – blev ganska otydligt. Men förmånliga finansieringsvillkoren och ett otydligt regelverk började friskolornas, efter en inledande tveksamhet, kraftiga expansion. Utvecklingen var starkast i storstadsregionerna. Efter de senaste årens finansieringsreformer kan det sägas att Sverige har gått från ett system av hård reglering där enbart en liten del friskolor med specifika pedagogiska profiler

(Waldorf- och Montessoriskolor) var tillåtna till ett offentligt finansierat friskoleväsende, men med diffusa samhälleliga ambitioner (Blomquist, Rothstein 2000). Den inledande samhälleliga ambitionen med friskolornas kompletterande roll försvann någonstans på vägen. Parallellt med friskolornas expansion ökade även deras konkurrenskraft medan klarheten i huruvida deras långsiktiga sociala effekter för samhället är bra eller mindre bra minskade.

De klena formuleringarna om »påtagliga negativa följder« var ett alltför svagt instrument för kommunerna att använda sig av för att bromsa expansionen. Friskoleväsendet har i dag ca 90 000 elever från alla samhällsklasser och etniska grupper – ingalunda enbart rika och svenskar – på olika nivåer (förskolan, grund- och gymnasieskolan plus särskolor) och med olika profileringar och program. Drygt 26 000 elever går i fristående gymnasieskolor i Sverige i dag. Skolornas geografiska spridning är mycket ojämnt fördelad med de största koncentrationerna i storstadsregionerna. De största programmen är Samhällsvetenskaps- och Naturvetenskapsprogrammet. Majoriteten av skolorna har stiftelser och aktiebolag som huvudman.

Friskolor och utbildningsfältet i ett integrationsperspektiv

I inledningen till denna rapport (se avsnitt 2 om Teoretiska perspektiv) hävdade jag att friskolorna som ett socialt fenomen inte kan förstås om vi dels inte förstår vad som utmärker det fält av positioner och maktrelationer där de etableras (utbildningsfältet) och dels om vi inte förstår friskolornas sociala historia. Vad är det för analytiska poänger vi kan dra utifrån dessa två förutsättningar som empiriskt har presenterats och diskuterats i detta kapitel?

För det första har utbildningsfältet i Sverige, som en del av det framväxande välfärdssystemet och dess ideologiska postulat, i mångt och mycket använts för utjämning av sociala skillnader i samhället. Processer av både social och systemintegration – varvid skolorna organisatoriskt har förändrats för att integreras i den nya ideologiska ordningen – har varit framträdande. Allt som ens teoretiskt kunde kopplas till social reproduktion skulle förändras. Men samtidigt kunde vi märka att nya positioneringar och statusskiktningar skapades inom det integrerade utbildningsfältet. Med andra ord, vi hade inte längre särskilda utbildningsinrättningar som reproducerade elitens barn till eliten, men inom den enhetliga kommunala skolan uppstod rejäla skillnader mellan skolor och skolor, allt beroende på vems barn som

dominerade vilken skola (arbetarklassen, invandrare). Den sociala reproduktionen (segregationen) kunde fortsätta inom ramen för det nominellt integrerade utbildningssystemet, helt i samklang med de rådande ideologiska postulaten i samhället om att »utjämna« och »blanda« (Olsson-Hort 1992). Detta har varit den rådande ordningen på utbildningsfältet under många år. Olika regeringar har visserligen företagit både konkreta åtgärder och försäkrat många gånger att skillnader i utbildningsutfallet för barn och ungdomar med olika bakgrund skall minska, men fortfarande är detta ett dominerande mönster.

Det är på ett sådant fält, och detta är min andra poäng, med en sådan intern struktur dominerad av en institutionell ordning (kommunala skolor), dock internt skiktad längs klass, etnicitet och könsgänser, som friskolor etablerar sig. Från början var fristående skolor en systemintegrerad institution, i meningen att de i sin kompletterande funktion förutsattes vara i samklang med den kommunala skolan och den ordning denna representerade. Eftersom den pedagogiska profileringen uppfattades vara den stora nyheten med friskolorna och eftersom få förväntade sig att friskolorna skulle få ett sådant genomslag som de fick i början på 2000-talet, hamnade frågan om social integration inte så högt på dagordningen, i meningen att friskolorna skulle vara en socialt, könsmässigt och etniskt polariserande institution i samhället.

Den tredje poängen avser de processer som sätts i gång när friskolorna på allvar börjar utmana föreställningar om och den reella ekonomiska, pedagogiska och ideologiska ordningen på utbildningsfältet. När friskolor börjar gå över från ett harmlöst och »kompletterande waldorf-pedagogiserande« till en ekonomiskt konkurrerande institution, då blir de också ideologiskt suspekta. Här får vi plötsligt en ny skolform som faktiskt bryter mot drygt 100 år av kamp om en enhetlig och sammanhållen skola. Här börjar friskolorna att mer och mer systemsegregeras, något som jag ytterligare kommer att belägga i avsnitt 5, »Bilder från tre fristående gymnasieskolor«, i relation till den kommunala skolan. Vi har dock inga belägg för att friskolor segregeras även socialt, dvs. att de har blivit skolor för elitens barn eller tvärtom, skolor där de etniska minoriteternas barn samlas. Men däremot är det troligt att det uppstår en »vi« och »dom« känsla, ett slags social segregation, mellan eleverna från de olika skolformerna. Frågan om social integration och friskolor skall närmare utvecklas i nästa avsnitt.

För att konkludera, utbildningsfältet har fram till reformerna i början på 90-talet präglats av en organisatorisk uniformitet, intern skiktning och stark

ideologisk prägel om utjämning av sociala skillnader i samhället. Friskolornas etablering i inledningsskedet påverkar inte denna ordning nämnvärt, vilket innebär att utbildningsfältets påverkan på samhället som helhet inte nämnvärt ändras till följd av friskolornas tillkomst. När fältets dominerande strukturer så småningom börjar utmanas, till följd av friskolornas blotta kvantitativa ökning, ändras också den interna ordningen på utbildningsfältet. Friskolorna blir en konkurrerande institution till den kommunala skolan och ekonomiska resurser börjar flyttas med eleverna till friskolornas förmån. Utbildningsfältet håller på att få en ny struktur, en ny intern ordning. Hur detta nya fält påverkar samhället, vet vi faktiskt inte i nuläget (se även Skolverket 2003b, Björklund m.fl. 2003).

Friskolediskursen

I detta kapitel redogör jag för och diskuterar en del av den diskurs som den offentliga debattens främsta aktörer har skapat kring friskolorna. Jag ägnar mig inte åt en regelrätt diskursanalys, utan främst åt att kartlägga huvuddragen i diskursen, presentera några empiriska fakta kring t.ex. segregations- och kostnadsfrågan och sedan visa hur den kan användas för att belysa friskolor i ett integrationsperspektiv. Merparten av den offentliga debatten har kretsat kring själva namnfrågan, huruvida friskolor skall kallas för privata och i vilken bemärkelse de kan anses vara fria; är de ett bidrag till demokratins och självbestämmanderättens utveckling eller ett inslag i det framväxande nyliberala eller postfordistiska (Wacquant 1996) samhället; segregation, i både social och etnisk bemärkelse har som tidigare påpekats dominerat debatten om friskolor; och avslutningsvis kostnads- och pedagogiska frågor har med jämna rum polariserat framförallt den ekonomiska debatten. Nedan tas alla dessa aspekter upp.

Privat eller fri?

Och driver vi frågan ett logiskt steg till kommer både folkpartister och moderater att yla i högan sky. Ty det är dom som har hittat på det finurliga ordet »friskolor« i stället för privatskolor. »Friskolorna« är friare än de ofriare vanliga skolorna, nämligen. (Jan Guillou, Aftonbladet 2003-06-15)

Detta citat sammanfattar tydligt den okunskap, men också viljan till kategorisering som råder om de fristående skolorna. Den nästan uteslutande offentliga finansieringen gör att den förekommande beteck-

ningsdikotomin *privata* respektive *allmänna skolor* används felaktigt i sammanhanget. Det föreligger framförallt två grundläggande skillnader mellan dessa två skolformer. Fristående skolor har för det första »bara« en annan huvudman än den kommunala skolan. I övrigt är de skyldiga att följa skollagen med alla sina paragrafer om likvärdighet och dessutom är de som redan påpekats finansierade med skattemedel. I den bemärkelsen är de således inte *privata*. Friskolornas profileringar som pedagogiskt innovativa, konfessionella, etnisk/språkliga eller ämnesorienterade har anförts som *privata* alternativ. Det som emellertid glöms bort är att *alla* skolor har rätt och möjlighet att profilera sig eller att profilera delar av sin verksamhet. Å andra sidan har till exempel de muslimska friskolorna inte enbart islam på schemat, som man ofta kan få intryck av den stundtals tillspetsade offentliga debatten, utan alla andra ämnen som är fastställda i den nationella läroplanen. Av dessa anledningar kan vi inte sätta likhetstecken mellan fristående och privat. Jag anser att denna diskussion är viktig att ta upp eftersom ideologiskt laddade begrepp riskerar att leda fel i den offentliga debatten. Även de intervjuade rektorerna har gett uttryck för ett liknande resonemang. En irritation över hur begreppet privata används i debatten och i synnerhet när det förknippas med deras skolor var påtaglig.

Rättvisa mot rättigheter

Det som står i centrum för intresset här är huruvida själva *möjligheten* att välja en friskola eller en annan kommunal skola än den som ligger närmast hemmet väger tyngre än valets *konsekvenser* för de som inte väljer. Min rättighet mot din rättvisa, skulle man kunna sammanfatta denna diskussion. Å ena sidan har vi argumentet som gör gällande att den valfrihet som friskolorna erbjuder stärker individens självbestämmanderätt. I en liberal demokrati där hönnorsorden mobilisering underifrån och decentralisering dominerat det offentliga politiska samtalet under det senaste decenniet blir således friskolorna till ett viktigt instrument för de medborgerliga rättigheternas implementering. Dessutom erbjuder den eleverna från segregerade områden möjlighet att bryta den boendebetingade skolsegregation, vilket bidrar till integration. Å andra sidan har andra argument gjort gällande att rättviseaspekten går förlorad och segregationen ökar för de elever som är kvar på en skola varifrån ett socialt skikt eller etnisk grupp helt eller delvis försvinner. Pedagogiska undersökningar och internationella jämförelser visar på en enorm betydelse av den så kallade »Peer-effekten«, vilken inne-

bär att de andra barnen i klassen i stor utsträckning påverkar den enskilde elevens arbete och prestationer (Blomquist, Rothstein 2000). Andra undersökningar och teorier har pekat på det svårfångade men så viktiga kulturella och sociala kapitalet (Bourdieu, Passeron 1977) som visserligen kommer ifrån familjen, men som får sin bekräftelse och utvecklas vidare i skolan. Tillgång till dessa kapitalformer grundlägger individens framtida position i samhället. Rättvisan, i olika former och på olika arenor, är ett viktigt ideologiskt postulat i Sverige och en stor del av den konkreta politiken går ut på att genom kompensatoriska åtgärder leva upp till rättvisaspekten. Rättvisan är också viktig för bibehållandet av social fred där utvecklingen kan fortgå utan stora och öppna konflikter mellan olika skikt och intressegrupper. Hela det svenska välfärdssamhället vilar på dessa grunder. Genom friskolereformen tycks alltså dessa två principer krocka med varandra. Även om en stor del av den offentliga debatten har förts i dessa termer och även om jag anser att denna filosofiska debatt är viktig så är den ju ändå till syvende och sist en återvändsgränd. Vi vet helt enkelt inte om rättigheter verkligen krockar med rättvisa, i vilken omfattning och med vilka konsekvenser. Detta måste beläggas empiriskt. Allt annat är antaganden eller (vilket oftast är fallet) ideologiskt färgade föreställningar.

Segregation – social, etnisk, könsmässig?

Det finns nog inget annat tema som har dominerat den offentliga debatten om friskolor så mycket som segregationstemat. Denna debatt skulle vidare kunna delas in i två underkategorier. Det första handlar om huruvida friskolorna i sig bidrar till social och etnisk segregation. Det andra temat handlar om huruvida konfessionella och etniska skolor, som en specifik friskoleprofil, bidrar till segregation i samhället.

Bidrar friskolan i sig till ökad segregation?

Är friskolorna att betrakta som elitskolor där högpresterande barn från medelklass och etniskt svenska familjer samlas? I en studie om elevernas bakgrund i de fristående grundskolorna från Skolverket (2000a) framgår det till exempel:

att antalet elever i fristående skolor är litet i förhållande till det totala antalet grundskoleelever⁸

att andelen flickor är högre i fristående skolor⁹

att andelen elever med utländsk bakgrund är högre i fristående skolor än i hela landets kommunala skolor¹⁰

att utbildningsnivån hos föräldrarna är högre i fristående skolor¹¹

att elever med utländsk bakgrund i fristående skolor har högre andel högutbildade föräldrar jämfört med elever med utländsk bakgrund i kommunala skolor
att föräldrarnas disponibla inkomster är högre i fristående skolor än i kommunala.¹²

Vad gäller rekryteringen till fristående gymnasieskolor skriver en utredning att:

... skiljer sig den sociala rekryteringen till friskolor från den till kommunala skolor. Grovt uttryckt är de gymnasiala friskolorna främst en angelägenhet för samhällets eliter. (SOU 2000:39, sid. 86)

Vilka elever går i de fristående gymnasieskolorna? Är dessa skolor verkligen »en angelägenhet för samhällets eliter?« Skolverkets sammanställningar (Skolverket 2000a, sid. 2) visar att föräldrarnas utbildnings- och inkomstnivå är högst på naturvetenskaps- och därefter på samhällsvetenskapsprogrammet både i kommunala och fristående gymnasieskolor, men nivåerna är högre i fristående gymnasieskolor än i kommunala. 81,5 procent av eleverna på naturvetenskapsprogrammet i fristående gymnasieskolor har minst en förälder med eftergymnasial utbildning mot 63,9 procent av eleverna på samma program i kommunala skolor. Eleverna på de fristående gymnasieskolorna har i genomsnitt högre betyg. Andelen elever med utländsk bakgrund¹³ är i genomsnitt densamma om jämförelser görs med samtliga kommunala skolor i de kommuner där det också finns fristående skolor. Variationerna förekommer mellan olika gymnasieprogram. Det finns inga elever med utländsk bakgrund på Barn- och fritidsprogrammet och Livsmedelsprogrammet i fristående gymnasieskolor. Däremot har 54 procent av samtliga elever på Omvårdnadsprogrammet utländsk bakgrund.

Sammantaget visar den befintliga statistiken att elever i fristående skolor i genomsnitt kommer från socialt bättre situerade familjer än elever i kommunala skolor (SOU 2001:12). Men givet skolornas begränsade utbredning kan deras påverkan på segregation trots allt inte överskattas. »Dagens tillgång till platser i fristående gymnasieskolor medför endast marginella effekter för de kommunala skolorna i storstadsregionerna«¹⁴, skriver Kommittén för uppföljning av resursfördelning till fristående skolor i sitt slutbetänkande. Det som enligt kommittén kommer att bidra till att öka eller minska segregationen är hur de kommunala gymnasieskolorna möter konkurrensen från fristående skolor. Många forskare har dessutom pekat på att utvecklingen inom den kommunala skolan i sig leder till den största elitiseringen

(eller segregationen). Skolforskaren Donald Broady (2001) påpekar exempelvis:

Med goda betyg från grundskolan kommer elever från socialt mindre väletablerade förorter att kunna konkurrera om platserna på de mest prestigefyllda gymnasieskolorna i innerstaden och de norra förorterna. Det är troligt att skolljus från Stockholms södra förorter kommer att strömma till innerstadsgymnasierna, vilket i så fall blir bekymmersamt för förorternas egna gymnasieskolor. Och tack vare sina högre grundskolebetyg kommer flickorna att tränga ut pojkarna på vissa åtråvärda utbildningar... Den aktuella debatten om huruvida friskolor är elitskolor eller ej är vilseledande, eftersom den enbart berör en begränsad aspekt av den mycket mer omfattande och genomgripande differentiering som jag har beskrivit här. Merparten av elitutbildningen på gymnasienivå sker i kommunal regi. (sid. 61)

Den omständighet som, åtminstone i Stockholm har skapat en sådan situation är de förändrade antagningsreglerna till gymnasieskolan. Tidigare skedde antagningen, precis som i grundskolan, på basis av närhetsprincipen. Gymnasieskolorna var strategiskt placerade i hela staden så att de kunde ta in barn som bodde i skolans upptagningsområde. Sedan år 2000 sker dock antagningen på basis av elevernas betyg. Hela staden har gjorts till ett enda stort upptagningsområde till samtliga gymnasieskolor. Elever med högsta betyg kommer in på de mest åtråvärda gymnasierna, oftast de som ligger i innerstaden. Vid sidan om den tydliga sociala segregationen så har det nya systemet medfört ytterligare en segregationstyp, nämligen könssegrering. Som Broady påpekar i citatet ovan har flickorna generellt sett högre betyg än pojkarna vilket gör att de är överrepresenterade på innerstadsgymnasierna. Dagens Nyheters journalister Cecilia Bodström och Elisabeth Sjökvist (DN 2001-10-01) har i sin kartläggning av den nya betygsintagningen i Stockholm uppmärksammat den prestationsmässiga segregationen i den kommunala gymnasieskolan. Under titeln »Eliten samlas på skolor i innerstan« skriver de att: »Klyftan växer mellan Stockholms gymnasieskolor. I innerstan samlas eleverna med toppbetyg medan många förortsskolor får ta hand om allt svagare elever.« Även deras kartläggning tyder alltså på att det huvudsakliga segregationsmönstret inom gymnasieskolan uppträder inom det kommunala gymnasiet och *inte mellan kommunala och fristående gymnasier*. Än så länge, skall det kanske tilläggas, för antalet elever inom fristående skolor, i synnerhet i storstäderna, har ökat lavinartat under de senaste två-tre åren.

Bidrar konfessionella och etniska skolor till segregation?
Konfessionella och etniska skolor har skapat mycket debatt i Sverige under de senaste åren. Frågan som ställs är om konfessionella och etniska skolor, som en specifik friskoleprofil, bidrar till segregation i samhället?

Som det framgår av tabell 5 går sammanlagt 8 241 elever i friskolor med konfessionell/etnisk inriktning, samtliga former inkluderade, läsåret 2002/03. Den överväldigande majoriteten (6 441) går i friskolor med kristen profil. De enda gymnasieskolorna med konfessionell inriktning har kristen inriktning. På andra plats kommer islamisk/arabiska skolor med 1551 elever och på tredje plats kommer judiska skolor med 177 elever. Även om de konfessionell/etniska skolorna oftast klumpas ihop som en kategori görs det dock tydliga markeringar beroende på vilken etnicitet och vilken religion som avses. Dessa skolor skulle kunna delas in i tre grupper:

Den första är de »gamla« friskolorna, som den judiska skolan Hilla samt de etniska, franska och tyska skolorna. Dessa skolor lyfts oftast fram som mycket positiva och lyckade exempel på integration. De har hög status och en jämn elevtillströmning. Som det framgår av tabell 5 förekommer de inte ens (förutom den judiska skolan) i kategorin etnisk/språkliga skolor.

Den andra gruppen utgörs av kristna skolor oavsett inriktningen. Debatten om dem har ibland varit uppskruvad, i synnerhet om vissa av dessa skolors syn på evolutionsläran och homosexualiteten. Men ingen har ifrågasatt kristna skolors existensberättigande i sig.

Den tredje gruppen utgörs av de mest ifrågasatta friskolorna, nämligen de muslimsk/arabiska. I Skolverkets undersökning »Barn mellan arv och framtid« (1997) görs utvärdering av konfessionella, etniska och språkligt inriktade friskolors eventuellt segregeringseffekter. I beskrivningen av uppdragets bakgrund görs det gällande att: »Regeringen befarar att ett ökat antal fristående skolor med inriktning mot en avgränsad grupp i det svenska samhället kan bidra till en ökad social, kulturell och ekonomisk segregation« (sid. 2). Undersökning har genomförts på ett antal muslimska, kristna, sverigefinska, judiska och etniska skolor. De enda skolorna som i egenskap av »ett segregationshot« lyfts fram är de muslimsk/arabiska skolorna. Rapportens slutsats är:

De skolor som uppvisar den tydligaste problembilden är de muslimska eller de arabiska skolorna. Dessa skolor vänder sig till olika invandrargrupper som i huvudsak redan kan sägas vara i hög grad ekonomiskt och

TABELL 5

Antal fristående skolor med konfessionell inriktning eller motsvarande läsåret 2002/2003.

Inriktning/profil	Antal grundskolor	Antal gymnasieskolor	Totalt antal elever	Antal elever i förskolor	Antal elever i grundskolor	Antal elever i gymnasieskolor
Allmän/islamisk	1		90		90	
Allmän/kristen	2		458		458	
Konfessionell/islamisk	10		860	123	737	
Konfessionell/judisk	3		177	25	152	
Konfessionell/kristen	53	3	5983	540	4851	664
Språklig-etnisk/arabisk	6		601	108	493	
Totalt	75	3	8241	796	6781	664

Källa: Skolverket, Pressmeddelande 2003-09-09.

socialt marginaliserade. De skäl som föräldrarna till barn på dessa skolor främst anger för skolvalet är att de vill tillförsäkra sina barn en trygghet och säker skolmiljö. Dessutom vill de att barnen skall få en kunskap om sitt ursprung och sin kultur som de har svårt att få i den kommunala skolan. Men om dessa barn på sikt skall ha en rimlig chans att integreras i det svenska samhället krävs det att de får en utbildning som är likvärdig med vad andra barn i Sverige får. Om de inte får det skulle skolvalet kunna medverka till att ett befintligt segregationsmönster vidmakthölls och till och med stärktes. Vad gäller just de muslimska skolorna visar utredningen på ett antal problem med utbildningens kvalitet som på sikt kan försvåra dessa elevers integration i det svenska samhället. (sid.3)

De muslimsk/arabiska skolorna är således, enligt rapportförfattarna, inte bara problematiska utifrån en mer social aspekt – i meningen att de redan marginaliserade grupperna koncentreras till egna skolor, vilket försvårar barnens integration – utan också i en mer pedagogisk bemärkelse. Dessa skolor uppfattas helt enkelt vara sämre än andra, inklusive andra konfessionella, etniska och språkligt inriktade skolor. Även vid den senaste granskningen av muslimska skolor, som Skolverket (2003a) genomförde, riktade Skolverket genomgående kritiken mot skolornas kvalitet, organisation och lärarnas kompetens. Två skolor miste sitt verksamhetstillstånd och ytterligare två ålades att inom kort rätta till felaktigheterna, annars hotade Skolverket med indraget verksamhetstillstånd.

Föräldrarnas uttalande motiv till att välja en muslimsk friskola som ett sätt för barnen att få kunskap om sitt ursprung och sin kultur – något som enligt deras uppfattning, framförd i samma rapport (Skolverket 1997), inte tillgodoses i den kommunala skolan – analyseras inte i den aktuella rapporten eller i några

andra granskningar och debattinlägg. Vad föräldrarna tycker om sina barns skolgång verkar vara mindre relevant.

Detta är symptomatiskt eftersom, som Elisabeth Gerle påpekar i sin bok *Mångkulturalism för vem?* (1999): »De konfessionella skolorna utmanar tydligare och skarpare än många andra såväl religiös som etnisk homogenitet« (sid.172). »Muslimer« och »araber« betraktas som de mest »främmande« inslagen i det svenska samhället, inte minst sett mot bakgrund av debatten efter terrorattackerna i USA och de efterföljande händelserna på världsscenen. Skolor som bär prefixen *muslimska* och *arabiska* är en tacksam måltavla för allehanda kritik därför att de tydligast av alla utmanar den svenska homogeniteten. Därmed inte sagt att skolor som inte håller måttet kvalitetsmässigt skall tillåtas fortsätta. Men det talas mindre om kvalitetssäkring och individuella behov och mer om hot, segregation och nedläggning.

Ett typiskt exempel är den diskussion som bröt ut i medierna efter att SVT:s program »Dokument inifrån« den 8 maj 2003 visade ett reportage om förhållanden vid 10 muslimska friskolor. Framför dold kamera berättade några rektorer bland annat att de kunde tänka sig acceptera mildare former av fysisk bestraffning och att de inte i första hand skulle anmäla misstänkt barnmisshandel inom familjen till de sociala myndigheterna. Samma dag som programmet skulle sändas publicerade Dagens Nyheter en debattartikel under rubriken »Våld mot barn stöds av staten – dold kamera avslöjar förtryck på islamiska och arabiska friskolor i Sverige«, skriven av Haideh Daragahi, ordförande i föreningen Kvinnors rätt. Hon skriver bland annat:

Svenska skattemedel används för att isolera, segregera och tillåta misshandel av barn i islamiska och arabiska

friskolor. Eleverna förhindras att ha kontakt med det »syndiga« svenska samhället... Skolpersonal underlåter att anmäla att en pojke blivit bränd med en glödhet kniv av sin far. En rektor lovar inför dold kamera att blunda när föräldrar ska låta könsstympta en flicka på hans skola. På en annan skola försöker skolpersonal med hot förmå en fjortonårig flicka att återvända till sin familj, sedan hon rymt hemifrån för att hennes föräldrar ville tvinga henne till äktenskap med en tretioårig man hon aldrig träffat... SVT journalisten... har besökt ett antal av landets islamiska och arabiska friskolor som sammanlagt har närmare 2000¹⁵ elever.

Den efterföljande debatten i medierna skruvades upp och alltför började öppet förespråka ett förbud mot religiösa (läs muslimska) skolor. Även utbildningsministern antydde i en tv intervju »...att han är beredd att ändra lagstiftningen, så att det blir stopp för religiösa skolor.« (DN 2003-09-01). Skolverket bestämde sig att genomföra en inspektion vid 9 av de 10 skolorna.¹⁶ Uppdraget formulerades på följande sätt:

Skolverkets granskning har främst inriktats på elevernas situation i de aktuella skolorna och då framför allt huruvida de blir utsatta för fysiska eller psykiska kränkningar främst från personal, men också om de i övrigt far illa på skolorna. Granskningen har också fokuserat på om skolorna är medvetna om den skyldighet att anmäla till de sociala myndigheterna som finns i socialtjänstlagen och i vilken utsträckning de faktiskt följer lagen. Utöver detta har Skolverket i de skolor där en fördjupad granskning genomförts även utrett andra frågor som har med skolans värdegrund och allmänna mål att göra samt vilka kunskaper som eleverna får. (Skolverket, Pressmeddelande 2003-09-09.sid.1-2)

Efter en genomförd inspektion formulerar Skolverket sina huvudsakliga resultat på följande sätt:

Skolverket har dock med de metoder som myndigheten kan använda sig av inte kunnat finna belägg för att elever far illa på de granskade skolorna. Skolverkets bedömning baserar sig som framgått ovan inte enbart på vad verkets inspektörer själva kunnat konstatera, utan samma bild ges från de olika intervjupersoner utanför skolorna som Skolverket kontaktat. I denna del är det en enhetlig bild som framträder. Skolverket har emellertid funnit andra brister på skolorna, t.ex. beträffande utbildningens innehåll. (ibid. sid.3)

Poängen jag vill lyfta fram är att den framförda kritiken mot de muslimska skolorna – till skillnad från vissa kristna skolor – inte har så mycket med deras

religiösa inriktning att göra. Problemet ligger inte i att skolornas profil är islam eller det arabiska språket. Problemet ligger på den organisatoriska nivån med obehöriga lärare, inkompetenta rektorer, passiva ägare och bristande undervisningskvalitet. På denna nivå skall diskussionen om bristerna också föras, därför att inkompetenta rektorer inte har något som helst med islam att göra. Genom att blanda ihop den religiösa profilen med det organisatoriska kaoset fjärrar vi oss från en konstruktiv diskussion om hur missförhållandena skall åtgärdas och förebyggas.

Utarmande eller berikande – ekonomiskt såväl som pedagogiskt?

Vi anser att dagens ersättningssystem till friskolan måste förändras. Ersättningen till friskolan urholkar ekonomin för den kommunala skolan och för de kommunala verksamheter som får stå tillbaka på grund av den kostnadsdrivande finansieringen av friskolorna. (Wennemo och Fransson, DN debatt 2003-05-15)

Den enda hederliga slutsatsen blir därför att vi inget kan säga. Det finns varken stöd för påståendet att kostnaderna stiger eller för att de sjunker. (Bergström och Sandström, DN 2003-05-20)

Debatten om friskolor har vid sidan om segregations-temat också dominerats av ekonomiska beräkningar visavi friskolereformernas samhällsekonomiska konsekvenser och inte minst friskolornas »politiska ekonomi« som en rapportens titel antyder,¹⁷ och i mindre utsträckning av friskolornas pedagogiska effekter.

Är det dyrare eller är det billigare att ha friskolorna? I Skolverkets rapport *Samhällsekonomiska effekter av ökad valfrihet inom skolektorn* (1998) redovisas en välfärdsteoretisk analys av frågan om det är samhällsekonomiskt motiverat att tillåta etablering av fristående skolor. Författarna till rapporten svarar jakande på denna fråga och tillägger att »...det är motiverat att, till en viss del, finansiera deras verksamhet med offentliga medel, samt att det är motiverat att tillåta de fristående skolorna att ta ut vissa begränsade avgifter« (sid. 50). Argumentet vilar på premissen att friskolor har vissa negativa samhällseffekter, främst segregation vilket kan föranleda friktioner mellan olika grupper. Den avgift som friskoleelevernas föräldrar tvingas betala är så att säga en kompensation för dessa negativa effekter, samtidigt som deras individuella utbildningsnytta ökar, menar författarna. Föräldrar till elever i kommunala skolor och andra individer i samhället kompenseras genom att de samlade offentliga utgifterna för skolan

minskar i form av skolpeng och bidrag till fristående skolor. Det skall återigen betonas att detta enbart är en teoretisk analys som bygger på antaganden om friskolornas förväntade negativa och positiva bieffekter för samhället som helhet sedda i ljuset av finansieringsproblematiken. Frågan är med andra ord om föräldrar till elever i friskolor skall avkrävas ett större ekonomiskt bidrag till verksamheten. Kommunernas kostnader tycks ha ökat, dels för att de måste betala det lagstadgade bidraget till fristående skolor och dels för att de måste bibehålla ett oförändrat antal lärartjänster och andra utgiftsposter i de kommunala skolorna. Men detta kan vara ett problem som uppträder under övergångsperioden då kommunala skolor börjar »vänja sig vid« konkurrensen som fristående skolor i praktiken har kommit att innebära (SOU 2001: 12, sid.122).

I en ny nyligen utkommen undersökningsrapport (Wennemo, Fransson 2003) hävdar dock två LO ekonomer att tillkomsten av friskolor innebär stora ekonomiska förluster för kommunerna. De hävdar att:

Friskolesystemet har gjort det omöjligt för kommunerna att ha kostnadskontroll över skolan, om de samtidigt har ambitionen att alla elever skall klara kunskapsmålen. För varje barn som lämnar den vanliga skolan för att gå till en friskola ökar kostnaden för kommunen med 25 000 kronor per år. (Wennemo och Fransson, DN debatt 2003-05-15)

Deras kalkyl utgår ifrån Skolverkets analyser om att långa genomsnittliga avstånd till skolan, små skolor och en hög andel av barn med utrikes födda föräldrar leder till ökade kostnader. Till dessa lägger de ytterligare en faktor, nämligen den som mäter andelen barn i friskolor och då »... visar det sig att ju fler barn som går i friskolor desto högre blir kostnaderna för skolan« (ibid.). Varje elev som går från en kommunal till en friskola kostar 250 kronor mer per år, hävdar Wennemo och Fransson. I sig ingen stor summa, men den avser ökade kostnader för alla elever i kommunen. I snitt blir den ökade kostnaden otroliga 25 000 kronor per elev som byter till en friskola och år. För Stockholms kommun skulle det, enligt denna analytiska modell, innebära ökade kostnader på 180 miljoner kronor per år eller 500 lärartjänster.

Många har dock skyndat sig för att ifrågasätta dessa beräkningar (Björklund m.fl. 2003). En av dem är skolborgarrådet i Stockholm Erik Nilsson som i en intervju med Dagens Nyheter (DN 2003-05-15) hävdar att: »Uppriktigt talat så förstår jag inte riktigt hur man gjort sina beräkningar och kommit fram till så här höga summor. Vi vet att valfriheten har ett pris

och flera forskare har angett att kommunernas extra-kostnader är 5–10 procent mer för en kommunal skola än en friskola.« Den vetenskapliga kritiken mot LO utredarnas metodologiska ansats kommer bland annat från två nationalekonomer, Fredrik Bergström och Mikael Sandström (ibid.) som själva två år tidigare presenterade en minst sagt kontroversiell rapport om friskolornas pedagogiska effekter.

I februari 2001 presenterade Bergström och Sandström sin rapport »Konkurrens bildar skola – en ESO rapport om friskolornas betydelse för de kommunala skolorna?«. Ambitionen har varit, som undertiteln antyder, att belysa vad konkurrensen från friskolorna får för effekter både för de kommunala skolorna och för deras elever. Några av frågeställningarna var: Leder förekomsten av fristående skolor i en region till att kommunala skolor möter konkurrensen genom att förändras och utvecklas i en positiv riktning för de elever som är kvar i den kommunala skolan? Eller, kan konkurrensen leda till att de kommunala skolorna utarmas, t.ex. på grund av att de bästa eleverna och lärarna försvinner över till friskolorna (sid. 10). Det empiriska underlaget utgjordes av betyg och nationella prov för 30 000 elever i årskurs 9 i kommunala skolor i 34 kommuner med friskolor. Bergströms och Sandströms huvudslutsatser är:

Huvudslutsatsen i rapporten är att det inte finns något stöd för att fler friskolor leder till att den kommunala skolan utarmas. Detta gäller oavsett vilket mått som används för elevernas resultat och oavsett vilken statistisk metod som används. Det gäller även om man studerar de svagaste eleverna i de kommunala skolorna. Tvärtom finner vi stöd för att även elever i den kommunala skolan gynnas av att denna möter ökad konkurrens från friskolor. Konkurrensen från friskolor har således lett till att de kommunala skolorna blivit bättre på att utnyttja sina resurser och därigenom lyckats höja undervisningskvaliteten. (sid.11)

Fristående skolor skapar konkurrens, som i sin tur gör att de kommunala skolorna »skärper till sig«, vilket i sin tur får positiva utslag beträffande elevernas betyg, skulle studiens huvudresultat kunna sammanfattas. Men rapporten har kritiserats av en rad forskare. Örjan Appelquist menar i sin artikel »Så ljuger man med statistik« (2001) att: »Författarnas slutsats är att »den kommunala skolan blir bättre ju fler elever som går i friskolor«. Detta är dock en helt felaktig slutsats av den gjorda undersökningen. Vad studien visar är en korrelation, inte ett orsakssamband« (sid. 78–79). Den skarpaste och mest återkommande kritiken mot den nämnda rapporten är dess

metodologi, även i andra offentliga inlägg.¹⁸ Frågan är om man kan använda elevernas betygsprestationer som ett entydigt underlag för jämförelse och vilka slags slutsatser man kan komma fram till med detta tillvägagångssätt.

Friskolediskursen i ett integrationsperspektiv

I detta kapitel har jag beskrivit och diskuterat några huvuddrag i den diskurs som har skapats om friskolor. Diskursens kraftigaste inslag har kretsat kring namn, rättigheter, kostnader, pedagogiken och framförallt kring segregation. Några observationer är på plats att göra här.

Friskolediskursen är extremt negativt laddad. Det är sällan man får läsa något positivt om en friskola, i såväl medier som forskningsrapporter. Även om vissa inlägg kan läsas som stöd till friskolorna så är de framförallt polemiskt upplagda och argumenterar mot de som uppfattas angripa friskolornas existensberättigande. Diskussionen om den pedagogiska förnyelsen – som åtminstone i den politiska retoriken var upphovet till friskolereformen – lyser med sin frånvaro. Den pedagogiska experimentverkstaden försvann någonstans på vägen. Det mesta handlar om segregation, hotet från muslimska skolor och ekonomi. Inte ens den ovan redovisade ESO studien (Bergström, Sandström 2001) handlade om att den kommunala skolan på något sätt hade tagit intrycket av de etablerade friskolorna på orten och därigenom förbättrat sin verksamhet. Nej, det handlade om konkurrens och skolpeng. Jag har i och för sig svårt att tänka mig att lärare från kommunala och fristående skolor på en ort bygger upp nätverk för att diskutera det pedagogiska förnyelsearbetet. Förhållandet är snarare det omvända (se nästa avsnitt). Dessutom vet vi inte om friskolorna verkligen använder sig av kvalitativt nya pedagogiska metoder.

I frågan om segregation kan vi faktiskt inte i nuläget, den intensiva debatten till trots, bedöma långsiktiga sociala effekter av att andra huvudmän än kommuner och landsting driver skolorna. Det krävs en långitudinell (kvantitativ såväl som kvalitativ) undersökning där ett antal klasser inom och kontrollklasser utanför friskolorna följs genom utbildningssystemet och ut på arbetsmarknaden. Vad gäller kortsiktiga segregations effekter vill jag återigen betona att det fortfarande är ett relativt lågt antal elever som återfinns inom friskolorna och dessutom finns det en blandning med avseende på både klass, etnicitet och kön. Vi kan följaktligen inte tala om några tydliga segregationstendenser. Men utvecklingen måste följas upp och utvärderas noggrant.

Ett särskilt kapitel i friskolediskursen intar de konfessionella skolorna. Rädslan för att framväxten av konfessionella och etniska skolor skall hota den sociala integrationen är mycket selektiv och visar sig enbart avse vissa etniciteter och vissa religioner. Det som skapar ambivalensen är majoritetssamhällets kluvenhet mellan att å ena sidan framställas som demokratiskt där alla medborgare tillerkänns lika rättigheter och att å andra sidan inskränka detta erkännande endast till det som passar i majoritetens föreställda eller reella kulturella referensramar. Därför går det bra med kristna skolor, men inte med muslimska. Det går alldeles utmärkt med franska skolor, men inte med arabiska.

Men är de muslimska skolorna segregationsförande? Det är de ju i viss bemärkelse. Där koncentreras barn som har ett annat modersmål än svenska, ett förhållande som i både svensk och internationell forskning har betecknats som etnisk segregation.¹⁹ Men precis som det gäller för kommunala skolor med barn med invandrarbakgrund i majoritet som försöker arbeta med alternativa pedagogiska metoder och utgå ifrån elevernas konkreta behov (något som samhället stödjer ekonomiskt och politiskt) så måste samma sak gälla för de konfessionella och etniska friskolorna. Att dessa skolor finns är ett faktum och deras 1 551 elever behöver samhällets hjälp och inte fördömanden och stigmatisering. Vi behöver en saklig diskussion baserad på vetenskapliga fakta om inlärningsprocesser på sådana skolor, om den psykosociala miljön för elever och personal, om de organisatoriska förutsättningarna om ledningsfunktionen och inte minst om varför föräldrarna väljer att sätta sina barn i muslimska (eller för den delen överhuvudtaget i konfessionell/etniska) skolor. Den diskussionen lyser med sin frånvaro idag. Det offentliga rummet fylls med diskurser om kostnader och segregation, trots att vi inte ens har tillförlitliga metoder för att utvärdera huruvida det kostar mer eller mindre att ha friskolor, huruvida det är segregationsförande och med vilka effekter, eller integrationsförande och med vilka effekter.

Den negativa friskolediskursen, genomsyrad av frågor om social segregation, den kommunala skolans ekonomiska utarmning och missförhållanden på muslimska skolor, är enligt min uppfattning ett stort hinder för att dessa skolor skall kunna spela en viktig integrationsroll i samhället i flera bemärkelser. Den första är det jag ovan har kallat för systemintegration mellan kommunala och friskolor. I friskolediskursen ställs dessa skolformer hela tiden mot varandra, vilket på många orter bl.a. har bidragit till spända relationer mellan dem, inget samarbete och inget utbyte av pedagogiska metoder (avsaknad av

social integration). De som blir mest missgynnade i sammanhanget är eleverna. Den andra är det sätt på vilket framförallt muslimska skolor har representerats i friskolediskursen. Genom att stigmatisera och offentligt demonisera muslimska skolor, för det är faktiskt vad som har hänt, försämras deras möjlighet att tillhandahålla sina elever en »structure of opportunity« som den amerikanske sociologen C.W. Mills (1971) har uttryckt det, på samma villkor som andra skolor. Barn och ungdomar som går i dessa skolor måste då hantera ett tredelat stigma, som invandrare, som muslimer och som elever i en muslimsk friskola. Den negativa friskolediskursen om muslimska friskolor bidrar till ytterligare marginalisering av de som i mångt och mycket redan är utsatta på andra samhällsarenor.

Vad som krävs nu är framförallt ett djupare vetenskapligt ingripande i friskolediskursen, mer empirisk forskning och analyser om pedagogiska metoder, sociala interaktionsmönster, samarbete med omgivningen, organisation och liknande. Det minsta dessa utsatta institutioner och deras elever behöver just nu är, som ovan påpekats, en offentlig demonisering.

Bilder från tre fristående gymnasieskolor

I detta avsnitt gör jag ett nedslag i tre fristående skolor för att exemplifiera hur deras representanter, rektorer, ägare och lärare, ser bland annat på relationer med kommunala skolor (påverkan på utbildningsfältet) och hur de ser på skolornas rykte, status och den offentliga debatten om segregation och integration (skolornas position i förhållande till friskolediskursen). I de tre första avsnitten presenteras skolorna var för sig. Avsnitten innehåller en kortfattad beskrivning av skolornas framväxt, läge, storlek, ägarförhållanden och förhållandet till hemkommunen. Frågorna som ställs är: Vad är det för incitament som kan finnas för att starta en friskola? Vilket bemötande har friskolor haft av sina hemkommuner och hur har detta bemötande påverkat skolans arbete och relationer mellan det omgivande samhället och skolan? I det sista avsnittet »Vi måste förtjäna våra elever« vävs presentationen av de studerade skolorna ihop för att försöka finna några gemensamma, generella drag i diskussionen om friskolevalet. Avsnittet avslutas med en sammanfattande diskussion.

»Killen som inte ville ta några genvägar« – IT-Gymnasiet i Kista/Rissne

IT-Gymnasiet i Kista är 2000-talets skola med en levande pedagogisk debatt och ett reellt elevinflytande. Skolan ligger i anslutning till Kista, Sveriges svar på Silicon Valley, för att garantera eleven närhet till den verklighet som hon/han utbildas till. (Arbetsplan för IT-Gymnasiet i Kista 2001, sid. 3)

Redan i första meningen till IT-Gymnasiets arbetsplan sätts det en tydlig agenda för vad som anses vara viktigt för eleverna. En nära kontakt till den expansiva IT arbetsmarknaden – där de en dag kommer att arbeta – och i synnerhet den fysiska närheten till Kista med dess koncentration av elektronik och telekom företag är inte bara av praktiskt, utan också av symboliskt värde för skolan. Skolans anser sig vara en del av den nya IT baserade produktionssektorn och den nya likaledes IT baserade ekonomin som så tydligt har satt sin prägel på Kista. Men även de lokala politisk/administrativa aktörerna från Kista såg etableringen av ett IT-Gymnasium som ett nödvändigt komplement till bilden *Kista – en ekonomisk och kunskapsmässig spjutspets*. Många kunskapsintensiva företag med både tjänste-, produktions- och forskningsinriktning var redan verksamma inom området. Universitetet (KTH) höll på att etablera sig och de lokala grundskolorna höll på att knyta sig närmare och profilera sig som skolor från Sveriges Silicon Valley. Det som saknades i denna kedja av utbildning – arbetsmarknad – det sociala och geografiska rummet, var just en gymnasieskola.

Peter är VD för skolans huvudman, IT-Gymnasiet i Kista AB. Det företaget är i sin tur ett dotterbolag till GTU som står för Göteborgs Tekniska Utbildningscentrum AB. GTU hade redan 1994 startat ett IT-Gymnasium i Göteborg, vilket verkar vara av stor betydelse för de till Stockholmsregionen förlagda IT-Gymnasierna. Han berättar följande om diskussionerna bakom skolans sjösättning:

1997 kom man via kontakter med Almega, som är vår arbetsgivarorganisation som GTU utbildning tillhör tillsammans med alla andra som tillhör det kollektivområdet. Då kom vi med i en arbetsgrupp som leddes av en kille som heter Luis Abascal.²⁰ Han hade idéer och tankar om hur man skulle kunna överbrygga den här övergången mellan grundskolan och universitet och satte då samman en arbetsgrupp som bestod av representanter av olika organisationer och IT-företag, tämligen stora sådana, det var IBM, Compac, ICL, Ericsson, Telia, för att nämna några och då ville man knyta någon

till sig som då hade provat och lyckats komma i gång med en IT gymnasieskola. Det besked som man hade fått ifrån Stockholms stad till Kista stadsdelsnämnd var att det skulle ta väldigt många år om man skulle starta en kommunal skola. Den här stadsdelsdirektören som inte är känd för att ha alltför stort tålamod ville gå en genväg, så har det fått berättats för mig. Då hade man ett antal möten här och det resulterade att man gav i uppdrag till GTU och ett annat utbildningsföretag som heter Miroi att dra upp riktlinjerna för att starta ett IT-Gymnasium, då med inriktning på framförallt IT och naturvetenskap i Kista.

Efter att ha ansökt om och fått tillståndet från Skolverket 1997 startade skolan sin verksamhet hösten 1998 med ca 100 elever. Efter hand blev man också tvungen att lämna lokalerna i Kista, enligt skolledningen på grund av trångboddheten och de dyra hyrorna, och flyttade hösten 1999 till det närbelägna Rissne. Även om kärnverksamheten idag är förlagd till Rissne som tillhör Sundbybergs kommun väljer skolans ledning att fortsätta kalla sig för IT-Gymnasiet i Kista eller alternativt Kista/Rissne. »Egentligen hör vi hemma mer i Kista samhället än i Sundbyberg«, säger rektorn, »för där hade vi huvuddelen av verksamheten«. Namnet Kista är laddat med en IT-symbolik som man gärna vill bli förknippad med, något som också kan användas i skolans marknadsföring och för att skapa ett positivt rykte kring skolan. Jag skall återkomma till detta längre fram i rapporten. Skolan är i dag fullt utbyggd med 30 lärare och 430 elever och har redan hunnit med att utexaminera den första årskullen. Skolan har riksintag, vilket innebär att hela landet är ett enda stort upptagningsområde. Intagningen sker på betygsprincipen, en tjänst som skolan köper in från Stockholms stads intagningsenhet. Söktrycket är, enligt rektorn, stort och genomsnittet för de antagna är 260 poäng (av 320 möjliga). Skolan domineras av pojkar (83 procent) och mellan 40 och 50 procent av eleverna har invandrarbakgrund. Om detta säger Karin, skolans rektor följande i samband med en diskussion om friskolornas betydelse för segregation/integration och barn från olika sociala skikt:

Karin: Det intressanta är ju också det du säger om segregation och samhällsklasser. Det är någonting jag har tittat på här och så där lite löst funderat på det. För det första fördelningen mellan svenskar och invandrare här. Jag har inte tänkt på det tidigare, men det är många som kommer hit som besökare och som frågar hur det är med fördelningen mellan svenskar och invandrare. Jo, säger jag, vi har inte registrerat det. Det är klart om

man ser sig omkring så har vi många mörkhåriga och jag kan tänka mig att, vad skall vi tippa...

Peter: 40 procent...

Karin: Ja, 40–50 procent kanske. Och jag pratar med väldigt många elever och några blir jag småförbaskat på, för de står här och trycker in den ena guldpengen efter den andra i colaautomaten och kommer hit och klagar att kan inte skolan ordna parkeringsplatser. »Jag skall fundera på saken« säger jag, »lämna tillbaka ditt SL-kort som du har fått så skall jag se vad pengarna räcker till.« Nja, det är de inte så intresserade av. Men sen har vi andra som kommer och säger att »jag skall söka stipendium, förstår du, kan du skriva på.« Det är väldigt många här, har jag förstått som har ett ganska dåligt ekonomiskt utgångsläge. Det är väldigt blandat faktiskt och man söker in på sina betyg och inte på sin samhällsställning eller nationalitet.

Peter: Vi tar inga avgifter från våra elever. Vi tillhandahåller deras arbetsverktyg. De får en PC, lunch, vi ser till att alla får busskort oavsett om de är berättigade till det, så vi är måna om det här, när det gäller att...

Karin: ...de betalar för såna saker som om de vill spela bowling i morgon eller paddla kanot, då får de betala om de inte vill följa på våra gratisaktiviteter så att säga.

Skolledningen är väldigt mån om att betona att skolan hårbärger barn med olika etniska och sociala bakgrund, trots att de egentligen inte verkar vilja bry sig om sina elevers »nationalitet eller samhällsställning.« Denna angelägenhet kan tolkas mot bakgrund av den aktuella debatten om friskolornas inverkan på segregation i samhället. Jag visade ovan²¹ att just denna debatt har varit en av de mest infekterade och polariserade.

Skolan hade inga problem med kommunen eller stadsdelsnämnden i Kista när den ansökte om tillståndet. Etableringen hade precis tvärtom aktivt uppmuntrats och stöttats, enligt rektorn och VD:n. Ett förhållande som därför förefaller tämligen märkligt i sammanhanget är skolans uppenbara lokalproblem i Kista. Det var emellertid i en annan kommun som bolaget stötte på motståndet. I Uppsala satte sig kommunen på tvären och lämnade ett negativt yttrande till Skolverket om GTU:s ansökan om att etablera ett IT-Gymnasium.

Har du läst Uppsala kommuns yttrande till Skolverket?

Peter: Joo.

Vad skriver de?

Peter: Vad de skriver där är så här att... det var en lite

komplex fråga. Vi får ju en ersättning utifrån en riksprislista som Skolverket har upprättat och vi har ett specialutformat program med inriktning mot IT, elektronik och naturvetenskap. Och vi placeras av Skolverket i bidragshänseende i Elprogrammet. Och då tycker Uppsala kommun att vi får för mycket betalt i förhållande till vad de anser att vi skall ha betalt. De anser att vi skall få betalt i förhållande till Naturprogrammet.²² Det är rent ekonomiska skäl. Om vi är beredda att acceptera en lägre ersättningsnivå, då är vi välkomna. De tycker om vår produkt.

Karin: De anser att det behövs. De saknar ju gymnasieplatser så de ser nog gärna att vi kommer dit till deras prislista så att säga.

Peter: Det är där vi fajtas just nu, fram och tillbaka.

Kommunernas inställning till friskolornas etablering verkar i första hand vara baserad på en ekonomisk och symbolisk kalkyl. I fallet Uppsala handlar det om att bevaka storleken på bidragen per elev till friskolan. I fallet Kista handlar det om att kunna framställa sig själv som ett komplett »Silicon Valley«-paket, från »egna« grundskolor med IT-profiler och ett »eget« IT-Gymnasium²³ till den »egna« IT-universitetsatsningen och den »egna« IT-baserade arbetsmarknaden. »Paketet« försäkrar om återväxten och är tänkt att fungera som ett lockbete för nya företag att etablera sig i området. Skolans samarbete med några av Kistas drygt 600 företag pågår på flera nivåer.

Har ni något organiserat samarbete med IT företag, från Kista till exempel?

Peter: Vi har »joint venture« med Hewlett-Packard, vi köper apparater av dem. De ställer upp med viss utbildning för våra elever. De är aktiva i olika projekt, föreläsningar, seminarier osv. Vi är väldigt måna i alla kontakter med företag och andra näringar att betona vårt oberoende. Vi skall pröva varje enskilt förslag till samarbete individuellt och utifrån de kriterier att det skall tillföra vår undervisning något och givetvis att företaget då är vinnare på något sätt. Det skall finnas ett win-win förhållande. Det står i vårt program mål att det skall tillföra undervisningen något. Vi har vidare samarbete med Compaq på olika mässor...

Karin: ... och KTH, det är visserligen inget företag på det viset.

Peter: Plus att vi har ett utvecklingsråd som träffas ett par gånger per år som ser ut att bli gemensamt för våra skolor och där diskuterar vi frågor av övergripande art om inriktning, trender och den typen av frågor.

Karin: Det samarbetet ser inte eleverna så mycket

utan det kommer dem till godo i andra hand så att säga. När de skall göra praktik på företag. Vi har inget arbetsplatsutbildning utan de gör examensarbete om 100 poäng där de flesta har gjort det arbetet ute på företagen. Vi har hjälpt dem ibland med att skaka fram de här kontakterna, men i de flesta fall har de ordnat det själva.

IT-Gymnasiet i Kista/Rissne har tillkommit som ett led i Kista stadsdelsnämnds satsning att göra området till ett fullfjädrat Silicon Valley och ett utbildningsföretags vilja och möjlighet att expandera på en till synes ytterst välvilligt inställd marknad. Det stora söktrycket och de relativt höga antagningspoängerna vittnar om att ytterligare en aktör – den allra viktigaste – har välkomnat dessa satsningar. Det handlar givetvis om eleverna och deras föräldrar. Att samtliga aktörer från början har varit överens om skolans etablering verkar ha skapat en positiv anda i de ömse-sidiga relationerna. Det enda frågetecknet, på vilket jag inte har något bra svar i nuläget, är det faktum att skolan nästan omgående flyttade merparten av sin verksamhet till ett annat område. Om de lokala politikerna i Kista var så måna om att få ett IT-Gymnasium till sitt område, hade de inte kunnat se till att ordna ändamålsenliga lokaler åt skolan?

»Det verkar vara framåt i Huddinge« – IT-Gymnasiet i Flemingsberg

IT-Gymnasiet i Flemingsberg startade verksamheten i augusti 2001 med 160 elever och 10 lärare. Den könsmässiga snedfördelningen är nästan lika stor som på systerskolan i Kista/Rissne med pojkar i en överväldigande majoritet (ca 80 procent). Snittet för intagningspoäng ligger på 230, något lägre än i Kista/Rissne. Merparten av eleverna kommer från kommunerna i Stockholms läns södra delar som Huddinge, Haninge och Botkyrka. Arbetsplan för IT-Gymnasiet i Flemingsberg innehåller i det närmaste exakt samma formuleringar som IT-Gymnasiet i Kista/Rissne, med den skillnaden att det här är »...Södertörns högskola och forskningscentrum Novum som garanterar elevernas närhet till den verklighet de utbildas till« (Arbetsplan 2001, sid. 1). Med tanke på att de bygger på samma koncept och har samma huvudman är det kanske inte så konstigt. Men det hela ger intryck av att frågan om var skolan skulle förläggas noga hade förberetts, de olika alternativen ställts mot varandra och de tyngsta skälen (som till exempel närheten till Södertörns högskola och ett forskningscentrum) övervägt. Ibland kan dock andra, mer praktiska skäl vara avgörande. Det ena skälet kan vara som VD:n

uttryckte det: »Vår ägare ville att vi skulle etablera i Flemingsberg just för att visa att det går att driva en friskola även i dessa tuffa områden.« Men att etablera skolan i ett »tufft område« är inte helt problemfritt, något som jag återkommer till nedan. Ett annat skäl kan vara att kommunen står någonstans med tomma lokaler och välkomnar de som vill etablera sig där eller att kommunen tror sig kunna dra nytta av friskolans etablering, något som illustreras av citatet nedan.

Hade ni några problem med kommunen när ni skulle etablera skolan i Huddinge/Flemingsberg, när ni ansökte om tillstånd?

Peter: Nej, inga problem, om man jämför med fallet Uppsala kommun då har Huddinge kommun stöttat oss på alla sätt och vis. Där gick det av en slump nästan. Jag såg ett reportage på TV om Södertörn och då ringde jag upp kommunstyrelseordförande i Huddinge och sa att det verkar vara framåt i Huddinge och berättade vad vi gjorde och våra tankar att vi hade många förfrågningar ifrån elever från södra sidan av staden. Det som ingen tänker på är att geografiskt så är det inga stora avstånd här i Stockholm, men resetechniskt är det stora avstånd och han bjöd över oss direkt och då berättade jag vad vi gjorde, var vi fanns och om våra idéer och tankar och då sa han i stort sett: »Vill ni inte etablera er här i Huddinge på något sätt, för vi har behov här på grund av den här babyboomen som eskalerar år 2007? Vi har behov av fler gymnasieskolor här, skulle ni kunna tänka er etablera er här?« Jo, det låter väldigt spännande. Utifrån det fortsatte vi våra diskussioner om var någonstans vi skulle kunna etablera oss i kommunen. Och då kom vi fram till att Flemingsberg... vi tittade på det, det är ett tufft område, samtidigt som Södertörns högskola har etablerat sig och hela Flemingsberg går ju sakta men säkert i rätt riktning så att säga när det gäller kriminalitet och problem och allt. De erbjöd oss också ett lokalsamarbete där man bygger om Flemingsbergskolan som ligger mitt i området. Man hade nämligen tappat hälften av eleverna i Flemingsbergskolan till en fristående skola som ligger på andra sidan järnvägsspåren. Och de erbjöd oss de lokalerna i tre steg.

Skolans tillkomst kan förklaras, i likhet med Kista/Rissne, med att intressena hos tre aktörer sammanfaller vid rätt tidpunkt. För det första föreligger det ett intresse bland ungdomar för den aktuella profilen. För det andra har bolaget fångat detta intresse och är intresserat av att lansera en ny skola. Erfarenheterna från Göteborg och Kista/Rissne med söktrycket och ekonomi visar på att det går att driva ett IT-Gym-

nasium så att både revisorerna och eleverna blir nöjda. En avgörande förutsättning därvidlag är att kommunen ställer sig positiv och om inte hjälper till så åtminstone inte stjälper eller motarbetar skolan under etableringsfasen. Samtliga dessa förutsättningar infann sig således i fallet med IT-Gymnasiet i Flemingsberg. Friskolans etablering sågs av kommunen som en dellösning av problemet med stora barnkullar och tomma lokaler. Att en friskola skulle föra med sig ett pedagogiskt nytänkande och i den bemärkelsen vara ett komplement till de kommunala gymnasierna i Huddinge nämns inte. Med tanke på ägarnas uttalade målsättning om att etablera skolan i »ett tufft område« är det intressant att se hur skolledningen förhåller sig till och resonerar om omgivningen.

Thomas är lärare på IT-Gymnasiet i Flemingsberg och har under några år varit verksam på IT-Gymnasiet i Kista/Rissne.

Hur ser de som bor på Södertörn och andra elever på era elever?

Thomas: Jag tror att det inspirerar faktiskt. Vi delar våra lokaler med en grundskola och de vill gärna komma till oss och titta. Vi har haft lite guidade turer. Så på det sättet är det en förhoppning att vi kan vara ett föredöme och visa att det går för alla...

Karin: Men visst är det ett helt annat samhälle, det är tufft...

Thomas: Jovisst, men jag menar i relationer till omgivningen. Vi har också haft fall som det här med rån. Vi har pratat jättemycket med eleverna om det här att vara lite vaksamma när man går hem och kanske tar alternativa vägar, att man skall gå där det finns mycket människor.

Vad säger föräldrarna när ni har etablerat denna skola i ett område med ryktet om sig att vara tufft?

Thomas: Ingenting vad jag har märkt. Jag har i och för sig ännu inte haft föräldramöte, vi har precis kommit i gång.

Peter: Vi försöker ju jobba preventivt. Vi har en rätt omfattande säkerhetsstrategi när det gäller Södertörn, den är flera snäpp högre än den är här i allt.

Thomas: Vi har blivit positivt bemötta av alla i Södertörn.

Eftersom skolan är nystartad (vid tiden för intervjun hade den varit i gång blott en månad) är det svårt att uttala sig om relationerna mellan skolan, dess lärare, elever och föräldrar å ena sidan och omgivningens

aktörer å den andra sidan. Ett undantag i sammanhanget är, som ovan påpekats, de kommunala myndigheterna. Men det återstår att se hur relationer mellan skolan och dess närsamhälle Flemingsberg kommer att utvecklas i längden och inte minst vilken roll den kommer att spela i områdets utveckling. Kan skolan bli en motor i det lokala samhällets utveckling? Kan dess elever vara positiva förebilder för ungdomar i området? Kan skolan spela en integrationsroll genom att vara en mötesplats för ungdomar från olika miljöer och med olika bakgrund och genom att bidra till att tvätta bort den negativa stämpeln från området? Eller kommer skolan att avskämmas från sitt närområde för att inte riskera att sammankopplas med dess rykte som ett »tufft område«? Kommer skolan att i rädslan för rån och överfall mot de egna eleverna bygga osynliga murar mot omgivningen? Dessa frågeställningar är intressanta att belysa i sig, men ännu mer intressanta framstår de när IT-Gymnasiet i Flemingsberg efter några år betraktas mot bakgrund av de teoretiska idéerna om social och systemintegration som jag beskrev i avsnitt 2 «Teoretiska perspektiv». Alltså skolan som mötesplats som väl samspelar med de kommunala skolorna liksom med arbetsmarknadens och ideologins krav (jämlighet och icke-segregerande) och som är ett integrationsinstrument i det invandrartäta och illa beryktade Flemingsberg.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att incitamentet till skolans etablering kommer ifrån GTU bolaget och har varmt välkomnats av de kommunala myndigheterna i Huddinge. Följaktligen är både skolans ledning och VD:n för det bolag som är skolans huvudman nöjda med kommunens stöd i form av lokaler och annan uppbackning. Relationerna med omgivningen är i sin linda, men skolledningens inställning till området verkar vara en blandning av oro och utmaning.

»Man såg inte vad vi gjorde utan vad vi hade gjort« – Esaias Tegnér internationella gymnasium i Växjö

ETG:s Internationella linje med Språk och IT/Data som profilering vänder sig till dig som har siktet inställt på en framtid med internationella kontakter. Det kan gälla fortsatta studier utomlands eller yrken med internationell inriktning. (ETG:s informationsblad sid. 2)

Easias Tegnér Gymnasiums profilering är framförallt språk och internationalisering. I likhet med de två föregående skolorna har man även här sett sin chans i

en ny framväxande internationell arbetsmarknad där språkkunskaper och kulturkompetens är de främsta tillgångarna. Skolans huvudman är Folkuniversitetet och idén till skolans etablering kommer därifrån. Skolans biträdande rektor Bengt berättar följande om skolans historia:

Idén till skolan kommer ursprungligen ifrån våra moderskolor. Linköping och Helsingborg startade 1994 och den idén föddes väl runt ett fikabord när den borgerliga regeringen 1992 gjorde det klart för friskolorna om det här med skolpengen och då föddes idén ganska snabbt att i ett sådant studieförbund som alltid har sysslat med vuxenutbildning och med bildning i dess vidare bemärkelse, visst är vi lämpade att även bedriva ungdomsundervisning. Om man tittar på Folkuniversitetets verksamhetsidé och strategi och långsiktiga planer så ser man, om man tittar på den nya läroplanen så ser man att de i stort sett är identiska så det känns lätt för Folkuniversitetet att bedriva gymnasieverksamhet med den bakgrund Folkuniversitetet har. Så vi var bland de första i Sverige som startade friskola på gymnasienivå och det var redan 1994 och sen har det här expanderat. Vår skola här i Växjö var bland de sista att komma igång 1999, sen kommer det till några till varje år.

Ett gammalt studieförbund hade således ganska snabbt anpassat sig till de nya villkoren, vilket också har skapat en ganska intressant form av social integration mellan skolans elever och medverkande i andra kurser som anordnas av Folkuniversitetet i samma byggnad. Rektorn berättar om hur olika åldersgrupper samsas i samma skolbyggnad:

Vi har i den här byggnaden till exempel Kunskapslyftet som vi då delar med Komvux här i Växjö. Vi har företagsutbildningar, data, vanliga kvällsstudiecirklar, och vi har pensionärsuniversitetet, så i denna byggnad är det alltså människor mellan 16 och 60 år varje dag och det gör det att det blir en väldigt speciell arbetsplats. Det påverkar givetvis våra elever mycket, de lär sig att ta ansvar mycket tidigare än i en enbart ungdomsmiljö. De som går på kunskapslyftet och våra elever har haft ett fåtal lektioner tillsammans i till exempel filosofi och det har vi inte haft av ekonomiska skäl, utan det är rent sociala skäl att de skall känna att de tillhör, och det är att förtydliga det här med Folkuniversitetet, för det är inte alldeles klart för en 16 åring vad det är.

Den här blandningen måste vara unik.

Ja, men det är inte unikt för våra skolor och det är det som gör våra skolor och de här byggnaderna så speciella.

Hur reagerar ungdomarna när ni säger att »nu skall ni gå på en lektion tillsammans med pensionärerna«?

Enbart positivt, för det är ingenting vi gör för att vi måste. De möts inte bara fysiskt. Vi går på teatern tillsammans, vi försöker dra såna samband.

Skolan skapar i denna bemärkelse en unik form av social integration – låt vara att det är en ekonomisk nödvändighet för skolan – eller erbjuder åtminstone en mötesplats för ungdomar som förbereder sig för ett vävlönat internationellt arbete med högstatus och arbetslösa vuxna som försöker höja sin kompetens för att överhuvudtaget kunna få ett, oftast, låglönearbete. Även socialt är blandningen tillfredsställande, enligt rektorn, i meningen att barn från alla samhällsklasser är representerade. Men fördelningen efter kön och etnicitet är snedvriden. Av 120 elever är 85 flickor och det finns en enda elev som är född utomlands. Även här, som i de två föregående skolorna säger sig rektorn inte tänka i termer av invandrare och svenskar om sina elever. För närvarande finns det två klasser i årskurs 1, en i åk 2 och två i åk 3, som vid sidan om den internationella inriktningen med profilering mot språk också läser en estetisk inriktning med profilering mot bild, design och formgivning. Skolan har riksintag och genomsnittsbetyget ligger på 235 poäng. I bidragshänseende räknas ETG som ett samhällsvetenskapligt program och skolpengen per elev är 51 800 kronor.²⁴ Rektorn medger att det är något mer än vad den kommunala skolan får men »kom ihåg...« säger han »...att vi inte kan dra av moms«. Även rektorerna och VD:n för IT-Gymnasierna uppfattade momsfrågan som orättvis därför att de kommunala skolorna kunde dra av hela momsens medan de fristående enbart fick en liten kompensation.

Samtidigt som ETG kom i gång med sin verksamhet 1999 startade ytterligare två fristående gymnasieskolor plus att det redan sedan tidigare fanns tre kommunala gymnasieskolor. Detta hade från början skapat ett ganska ansträngt förhållande till kommunen:

Hur ställde sig kommunen till er ansökan om tillstånd när de skulle yttra sig till Skolverket?

Bengt: Det var negativt. Det var inte så negativt som det kunde ha varit och då trodde de inte att de två andra friskolorna skulle starta. Det gjorde de och det blev väldigt tydligt. Tre friskolor startar samtidigt. Samtliga med det samhällsvetenskapliga programmet, även om vi har den språkliga och de den ekonomiska inriktningen, och det försvann en och en halv klass från

Kungsmad.²⁵ Det fick alltså ekonomiska konsekvenser,²⁶ kanske inte för skolorna i första hand, men för lärarna att de inte fick tjänsterna att gå ihop. De blev ju tagna på sängen och det är klart att de blev det väldigt mycket negativt. Man såg inte vad vi gjorde utan vad vi hade gjort, så att säga.

Vad var kommunens argument?

Det var, och har varit hela tiden, att utbildningen tillgodoses inom Växjö kommuns utbildningsutbud, men Skolverket har klassat oss som en specialkomponerad utbildning. Det är inte alla friskolor som får den klassningen, men vår är det definitivt och vi kan peka på i programmet att vi har mer IT än mediaprogrammet och mycket mer språk än samhällsprogrammet till exempel. De kommuner som har varit framgångsrika i sin överklagan är de som har kunnat påvisa negativa ekonomiska konsekvenser av friskolornas etablering. Och det är det enda argumentet som Skolverket tar hänsyn till.

Kommunens initiala negativa inställning till friskolornas etablering kan för lång tid framöver skapa latent motstånd mellan olika aktörer på den lokala utbildningsmarknaden. Å ena sidan står gymnasieförvaltningen och de kommunala skolorna och å andra sidan de fristående skolorna. Dessa står dock var för sig eftersom de inte sällan konkurrerar med varandra och har olika offentliga framtoningar. Detta gör att vissa skolor drar sig för att samarbeta med andra av risken för att inte bli sammankopplade med de »andras« rykte. Gott rykte betyder helt enkelt överlevnad i den hårda konkurrenssituationen som börjar råda om eleverna. Hur de kommunala skolorna tänker och agerar kan jag givetvis inte uttala mig om i denna rapport men Bengts anmärkning att »de såg inte vad vi gjorde utan vad vi hade gjort« är signifikativt för mycket av den offentliga debatten om friskolorna. Oftast oroar man sig mer för förväntade konsekvenser beräknade på skilda grunder än för att titta på den konkreta verksamhetens innehåll. När skolorna och förvaltningen inte kommer överens då är det alltid ungdomar som väljer en friskola som i alla lägen och »med framtiden som insats« betalar det högsta priset. Bengt fortsätter att berätta om skolans nuvarande förhållande med kommunen:

På vissa områden har vi samarbete med kommunen, t.ex. skolmaten. På andra områden tycker kommunen att vi är något som katterna släpat in va. Men det var framförallt i början innan de ser att vi är seriösa och innan kommunen vänjer sig att det finns ytterligare en aktör som kommunen skall ta hänsyn till och kanske

till och med samarbeta med, så att jag ser framtiden med tillförsikt, det kommer att bli bättre och bättre. Fortfarande finns det områden där vi inte släpps in på grund av att vi inte är en kommunal skola. Till exempel alla gymnasieskolor här är uppkopplade i samma nätverk när det gäller datorer, det får inte vi vara med i. Eleverna på kommunala gymnasieskolor får något som kallas för Kulturcheckar för att gå på teater. Det får inte vi vara med i det systemet därför att... vi ville köpa en del av en skolsköterskas tjänst på Kungsmad, det fick vi inte, för de tyckte att det var konkurrensfördel. Det är sådana här små saker hela tiden. Men det gör ju att våra elever har liksom sett igenom det här. Vi har inte sett till att öka segregationen här i Växjö som det ibland kan lyftas fram i debatten. Vi har tvärtom räckt ut handen och försökt att samarbeta och vi kommer nu att vara med i den kommunala utvärderingen. Det är ett första steg. Det är gymnasieförvaltningen som har tagit det steget och det känns bra. Jag tror att det handlar i början om att de ville se om vi var seriösa. De två andra friskolorna här i Växjö och framförallt ProCivitas har en helt annan framtoning på det här med företagen och är mer inriktade på business. Om det är AB då är folk mer rädda, det blir som rött skynke.

Ordet *seriös* är nog det mest förekommande i rektorns vokabulär när han talar om skolans förhållande till kommunen, de andra fri- och kommunala skolorna och till omgivningen överhuvudtaget. Skolan skall framstå som en seriös aktör med långsiktiga och genomtänkta kursplaner och inte någon som vill göra snabba ekonomiska klipp på barnens bekostnad. Ett argument som ofta har förts fram i den lokala politiska offentligheten i Växjö har pekat på riskerna med segregeringseffekter av friskolornas tillkomst. Rektorn själv medger att viss risk föreligger att de duktigaste eleverna samlas på vissa fristående skolor, men samtidigt menar han att friskolorna sätter press på den kommunala skolan att »skärpa till sig».²⁷

Den här debatten om segregation som du nämnde, vad handlar den om?

Bengt: Här är jag väldigt ambivalent. För på vår skola är det definitivt inte på det sättet. Vi har elever från alla samhällsklasser. Eftersom det inte finns några avgifter finns det inga ekonomiska hinder för eleverna att söka hit och det tycker jag är viktigt att poängtera. Däremot på sikt om man tänker sig att vår utbildning blir väldigt attraktiv så att betygssnittet börjar skjuta i höjden så att vi hamnar på 280–285 poäng, då finns det en fara att vi enbart får högrepresterande elever och med det menar jag såna som har höga betyg från grundskolan, ingen-

ting annat. Det är ingen värdering. Det kan jag tycka är synd för om man öppnar friskolereformen lite mer från statens sida så vet vi att de som skulle tjäna mest på en liten skola där det finns mycket tid för varje enskild elev är de som har det tufft. Det är inte de som har det lätt för skolan utan de som har det svårast, tänk dig bara de som har dyslexi och de som har sociala problem. Som det ser ut nu så tror jag att en majoritet av friskolorna vänder sig till den elevkategori som vi vänder oss till, duktiga elever och det gör att det givetvis sker en gradvis utarmning. Den kan jag vara rädd för ja, men jag är helt övertygad om att, och det har jag sett i Växjö efter första året efter att vi har funnits, inför andra året var den kommunala skolan betydligt bättre på att marknadsföra sig och tala om att det här är vi bra på. De här tre kommunala skolorna vi har, de är jättebra på olika saker men de har aldrig haft en konkurrens innan, de har aldrig behövt profilera sig och de har aldrig behövt snäppa upp sig, de har fått elever i vilket fall. Och nu plötsligt förstår de, skall vi få elever skall vi faktiskt visa vad vi är duktiga på och de är duktiga på en massa saker. De har definitivt tjänat på det här och gjort det tydligt för sig själva vad det är för utbildningar vi erbjuder. En framtid kan jag hoppas, jag kan också tro att i en så pass liten stad där vi har tre kommunala och fyra fristående gymnasieskolor att i framtiden varje skola kommer att bli lite mer nischad, att varje skola vågar ta ut svängarna lite mer. De som är väldigt intresserade av språk, de väljer ETG, de som är intresserade av estetiska ämnen dans, musik, teater, väljer Katedral för vi vet att det är de bäst på osv. Troligtvis blir det så att vissa program rensas ut för att efterfrågan inte är tillräckligt stor.

Även kommunens inställning håller på att förändras,²⁸ menar rektorn, i takt med att skolans verksamhet fortskrider utan att uppvisa några avgörande brister.²⁹

Bengt: Man börjar nu bli varm i kläderna, från början var det lite när representanter från kommuner ringde var det att, det var inte så att man hade gjort något fel men det var ändå lite osäkerhet. Deras attityd var: »Lille pojk, du skall inte komma hit och tro att du är något. Så här har vi gjort i 50 år mellan oss kommuner och sen kommer ni och vill göra något annat.« Men det har nästan försvunnit, för nu inser de att jag inte försöker skapa konflikt. Jag vill inte konkurrera. Vi är en ny aktör på marknaden.

Relationerna med samhället i övrigt är ganska begränsade och mest orienterade mot universitetets språkinstitutioner och Akademibokhandeln, som rektorn noga framhöll det.

Situationen med ETG i Växjö var i mångt och

mycket olik de två IT-Gymnasierna i flera viktiga avseenden. För det första ligger skolan i en förhållandevis liten kommun med tre dominerande kommunala gymnasieskolor och numera fem fristående. Konkurrensen om eleverna är knivskarp, vilket inte minst framgår av kommunens agerande gentemot ETG. Kommunen har från början aktivt försökt stoppa skolans etablering och har dessutom motarbetat skolan även efter att den har kommit igång. Men som rektorn påpekade märks det nu en förändring i kommunens agerande, för varje försök att motarbeta en friskola är inte primärt ett försvar av den kommunala skolan, utan en attack mot eleverna i de fristående skolorna. En tredje viktig skillnad mellan de beskrivna skolorna rör huvudmannafrågan. ETG:s huvudman är ett studieförbund med en gammal bildningstradition som nu försöker anpassa sig till den nya »friskolemarknaden«. Nu gäller det inte längre att bilda arbetare och arbetslösa och erbjuda kurser i keramik för pensionärer och hemmafruar. Uppgiften är nu av ett annat slag.

***

Hittills har jag i detta kapitel beskrivit hur det kan se ut på tre fristående gymnasieskolor beträffande profilen, den grundläggande verksamhetsidén, skolans tillkomsthistoria, förhållande till hemkommunen och det omgivande samhället. Skolornas historia är givetvis tätt knuten till huvudmannens historia, intressen och utvecklingsstrategier. Intrycket är ändå att idén om att starta en friskola, valet av profil och var, oftast är ett resultat av några individers initiativtaganden, snarare än en produkt av »ägarkoncernens affärsutvecklingsavdelning.« Det är, lite tillspetsat, oftare slump än noggranna framtidskalkyler som påverkar en skolas etablering, oavsett om det handlar om en driftig stadsdelsdirektör som vill skapa ett komplett IT-paradis, en VD som får en snilleblix när reportaget om att det finns framtidshopp för »invandrartäta« områden visas på TV eller om att några lärare på ett studieförbund inser att friskolereformen kan vara deras chans att hänga med i utvecklingen. Givetvis måste huvudmannen visa att skolan kan förvänta sig tillräckligt antal elever och i övrigt uppfylla alla krav som Skolverkets tillståndsavdelning ställer på de ansökande. Men detta är ett arbete som utvecklas i en senare fas, efter att man har bestämt sig för att etablera en skola, med viss profil och i ett visst område. Vilka initiala svårigheter skolan kommer att stöta på påverkas i stor utsträckning av hemkommunens inställning och kalkyler om förväntade vinster respektive förluster. Friskolorna är välkomna om de kan utnyttjas för att avlasta den kommunala skolan, att

fylla tomma lokaler eller att bidra med sitt symbolvärde till områdets ideologiska profil. Om de kommunala myndigheterna däremot inte uppfattar att de kan utnyttjas praktiskt då ses de som ett hot. Ett hot som kommer att locka över elever från den kommunala skolan, som kanske måste lägga ned några klasser eller kanske till och med hela skolan, samtidigt som kommunen har långsiktiga åtaganden vad gäller lokaler, lärarnas anställning och andra typer av kontrakt. Det vore en ekonomiskt och socialt tuff situation för en kommun. Även om en kommun inte kan stoppa en friskolas etablering kan den på en mängd subtila sätt försvåra skolans arbete. Ju mer negativ kommunen är desto fler svårigheter för skolan och därmed borde det vara svårare för skolorna att locka till sig elever.

Nästa avsnitt tar sig an frågan om hur friskolorna själva ser på varför och hur elever väljer just dem samt vilka faktorer som påverkar det valet.

»Vi måste förtjäna våra elever«

Friskolornas antal har ökat lavinartat under de senaste åren och fortsätter att öka. Frågan är vad som lockar elever till de fristående skolorna. Är det statusen, ekonomin, pedagogiken, lärarnas pedagogiska skicklighet eller något annat? Samtliga offentliga dokument som har med friskolorna att göra framhåller betydelsen av den alternativa pedagogik som dessa skall tillhandahålla och som även den kommunala skolan skall kunna dra nytta av. Samtliga mina intervjupersoner instämde i dessa målsättningar och var dessutom väldigt måna om att lyfta fram det speciella med just sin pedagogik och arbetssätt. En intressant iakttagelse är att de intervjuade personerna oftast avgränsade sig i förhållande till »de andra vars misstag vi inte vill upprepa«. »De andra« är i detta sammanhang de kommunala skolorna. Det är just möjligheten att dra distinktionen i förhållande till de kommunala skolorna som gör att den egna pedagogiken och arbetssättet framstår som nytänkande. Men är pedagogiken så mycket annorlunda på friskolorna att den i sig kan betraktas som en tillräcklig förutsättning för att eleverna skall söka sig till skolan? Och hur väljer man en friskola?

Vem är det som väljer friskolan, är det eleven eller föräldrarna?

Thomas: Det är en blandning tror jag.

Karin: Det är nog både och.

Thomas: När man tar in någon i efterhand så är det ofta så att föräldrarna är med.

Hur resonerar eleverna när de väljer? Säger man, »nu skall jag välja en friskola« eller säger de »nu skall jag välja något som har med IT att göra?« Är det skolformen eller utbildningens innehåll man väljer?

Thomas: Vi gjorde en undersökning på de som hade börjat hos oss. Dels som en del av kvalitetsarbetet, dels där vi informerar oss själva. De flesta valde av intresse. De som hade valt oss gjorde det av tre skäl. 1) Bra möjligheter att komma vidare efteråt oavsett om man skall jobba eller till högskolan. 2) Intresse för IT, elektronik och naturvetenskap och 3) Smarta studievägar, möjligheten att välja programmet.

Karin: Just det här med valbarhet är väldigt viktigt tror jag faktiskt. Det är så att du har en väldigt liten möjlighet att välja i ett nationellt program och här kan du ju plocka ihop lite. Sen just det här med de som inte tänker sig gå vidare på högskolan. De ser sig en möjlighet att få ren bra utbildning på IT och elektroniksida som kan ge ett bra jobb. I och för sig försöker vi övertyga de flesta att de skall plugga vidare för att bli mera, vad skall jag säga, säkra...

Thomas: ...överleva lågkonjunktur.

Karin: Ja, överleva lågkonjunktur.

Skolornas speciella kursutbud, sättet att kombinera dem och lägga upp utbildningen med siktet hela tiden inställt på det som komma skall efter gymnasiet (arbete eller vidare studier) är friskolornas tyngsta argument i frågan om det innovativa eller kompletterande med deras pedagogik och arbetssätt. Detta bekräftas också av VD:n Peter och Leif, rektorn för IT-Gymnasiet i Flemingsberg i citaten nedan:

Peter: Vi har mycket studiebegåvade ungdomar här som vill gå vidare, så ger vi dem den här möjligheten att de kan välja kurser på individuell basis inom ramen för de valbara kurserna, så att de i stort sätt kan få behörighet till teknisk högskoleutbildning. Det gör att eleven styr 40 procent av utbildningen här genom att aktivt göra olika typer av val, medan vi styr 60 procent. Det är också något som är nytt, vi kallar det för smarta studievägar... Eleverna kan påverka sin utbildning genom att välja vilken kurs de vill läsa. Alla blir vinnare på något sätt hos oss. I den vanliga gymnasieskolan får du inget slutbetyg om du inte läser kurser som någon annan har förutbestämt att du skall läsa.

Leif: Vi har från början ett kärnpaket som ungdomarna läser och sen skall de så småningom välja sitt spår under de tre åren i gymnasiet. Vi kommer att börja nu under hösten med de första valen. Vi är väldigt noggranna med att resonera med ungarna »har du tänkt

dig gå till den här sektorn då skall du ha den här kursen med dig eller om du skall vidare till högskolan«. Det här är en grej som jag har jobbat med i den vanliga gymnasieskolan, med basårsproblematiken och där har man en kolossalt massa begåvade ungdomar som hade hoppat i fel tunna och det här kan man gardera sig upp mot om man ser till att de får den behörighet de behöver för att gå dit eller dit.

Det är inte bara de »smarta studievägar« som skolorna menar ger dem ett försprång i förhållande till de kommunala skolorna. Det gör också skolans inställning till sina elever. Så här berättar Bengt från ETG i Växjö om sina elever:

Bengt: Vi har två tydliga kategorier av elever på skolan. Den ena kategorin är de som har varit väldigt duktiga i skolan som har känt sig bromsade i grundskolan, men här får de fritt blås, de känner att de kan utveckla sig på en betydligt högre nivå. Den andra kategorin är elever som har varit väldigt tysta, i regel flickor, blyga, försagda, de kommer hit och upptäcker plötsligt att någon lyssnar på dem. Jag tror att friskolor har det gemensamt att vi måste förtjäna våra elever, vilket gör att man satsar ännu mer på det här med elevvård och verkligen lyssnar på eleverna, har tätare föräldrakontakter osv.

Att bry sig om varje elev och se till att alla trivs på skolan är inte bara en pedagogisk utan också en i allra högsta grad överlevnadsfråga för skolorna. Men detta förhållningssätt vore omöjligt att genomföra om friskolorna hade varit lika byråkratiserade som de kommunala, menar de intervjuade personerna. Bengt har tidigare jobbat i en kommunal gymnasieskola. Så här berättar han om skillnaderna så som han upplever dem:

Vilken är den främsta skillnaden mellan denna skola och den kommunala där du tidigare jobbade?

Bengt: Jag jobbade på en liten skola i Vislanda. Skillnaden är att det är kortare beslutsvägar. Det märks helt klart och det gäller hela organisationen. Folk får idéer och det gäller lärare, föräldrar, elever och ledningen och man förankrar och sen genomför man dem. Det är inget dribbel hit och dit. Det är inte en massa tjat om pengar, pengar finns men det är frågan om prioriteringar.

Men varför fungerar det inte i den kommunala skolan?

Bengt: Därför att det är en för stor organisation. Det är för många människor inblandade. Rektorerna i de kommunala gymnasierna i dag, jag känner de här tre personligen, jag uppfattar dem som bakbundna av en förvaltning som kräver, som ger ett beting att detta

skall ni klara av, och det betinget är för lågt satt. Det finns ingen möjlighet att klara av det och rektorerna har ingen möjlighet eller kapacitet att tänka i nya banor. Det finns givetvis alltid en möjlighet att göra om en organisation. Sen finns det påtryckningsgrupperna, vi har en gymnasielärarkåren på de kommunala skolorna som är, nu kanske är jag lite kontroversiell, men ibland tycker jag att de är oerhört bortskämda. De har glömt vilka de är till för, de kan vara strålande pedagoger, men de kan inte tänka sig att gå en timme på skolan utan att få betalt. Det finns så många läger på en gymnasieskola, därför att de är så stora. Ju fler människor som är inblandade i en organisation desto mer hierarkiskt måste det vara. Jag tror att det handlar om, där det inte är korta beslutsvägar då tror jag att det handlar lite om rädsla också. Om jag som lärare vet att jag har en programrektor över mig som kan ha synpunkter på det jag utlovar eller tycker och han i sin tur har en rektor över sig som också kan ha synpunkter och han i sin tur har en förvaltningschef som i sin tur har politiker över sig. Då måste man i varje steg förankra något som kanske är enkelt därför att man vill inte ha kritik i efterhand. Man vill inte utlova för mycket helt enkelt.

På vår skola kommer eleverna direkt till mig. Hur ofta är det på en vanlig skola att eleven går till en biträdande rektor? Och biträdande rektorn förändrar samma eftermiddag något för då ser man att det här måste vi göra något åt. Det handlar om respekt och bemötande. Jag säger inte att vi alltid säger ja till våra elever. Men detta skall argumenteras för. Om de skall kritisera då skall det vara konstruktivt liksom om de för fram egna förslag.

Det är nog inte friskola i sig, utan det är formatet. När eleverna kommer hit, så har vi ett stort ansvar för dem. De kan byta imorgon till ett kommunalt gymnasium om de inte är nöjda. Vi måste vara bra, vi måste ha ett äkta engagemang för eleverna. Du kan inte säga »jag finns här för dig« och sen gör du inte det, då slutar de. Det är ett stort steg för en 16-åring att flytta själv till Växjö från Askersund, eftersom vi har riksintag, då måste skolan vara bra och ta ansvar.

Förutom byråkrati så menar jag att i och med att den kommunala skolan har haft monopol så länge så har de fastnat i en organisationsform som kväver det pedagogiska nyskapandet, som kväver många pedagoger som går på knäna idag. Det är inte för att de inte tycker om sitt ämne, att de inte tycker om att undervisa, utan för att administrativa uppgifter har tagit över deras tid och de vet inte varför de skall göra det. Vi måste veta varför! Jag gör nästan all administration åt mina lärare för jag har sagt »Ni skall vara pedagoger och ni skall ta hand om våra elever, det andra, att skriva ut listor, jag gör det, bry dig inte om det«.

Skolans rykte är vid sidan om profileringen det som oftast bestämmer elevtillströmningen (Bunar 2001). Sedan valfriheten och skolpengen infördes och valfrihetsreformen genomfördes har skolorna blivit oerhört känsliga för ryktena och den tillskrivna statusen. Om en skola stämplas som dålig, bråkig, slapp eller i andra negativt laddade termer då är risken att många elever aktivt väljer bort den skolan. Ryktena, som symboliska konstruktioner får då påtagliga sociala och ekonomiska konsekvenser för de drabbade skolorna. Varje elev som försvinner tar inte bara med sig »sin« skolpeng till en annan skola utan också »sitt« sociala och kulturella kapital, alltså det som berikar en skola och bidrar till social integration. Ytterligare en konsekvens är att varje förlorad elev bidrar till ryktenas försämring. Det är en ond cirkel som för vissa skolor kan sluta i nedläggning. De enskilda friskolorna har inget rykte från början. Det måste skapas omsorgsfullt för att locka till sig »rätt« grupp elever och balanseras för att varken bli stämplad som en för tuff eller för slapp, varken för elitistisk eller för allmän, varken svensk eller invandrartät.

Hur är det med skolans status och rykte?

Bengt: Svårt att säga. Vi har oerhört bra status och rykte bland de som går här och deras släktingar, vänner, syskon, föräldrar. Vi håller på att få ett rykte på stan som en skola som är seriös och där man kan få en bra utbildning, men som jag sa tidigare, det tar tid. Frågar du på stan, då säger de att det är en pluggskola och det är inte det sämsta ryktet man kan få. Frågan är vad vi vill egentligen, men på sikt vill jag ha ett rykte som gör gällande att vill jag läsa språk då skall jag gå på denna skola. Det är svårbedömt. Jag har aldrig hört att någon säger att det är en skitskola.

Även rektorerna för IT-Gymnasierna, VD:n och den intervjuade läraren säger att skolornas rykte är positivt. Enligt dem måste de nya skolorna kämpa hårt för att få ett gott rykte och för att förtjäna sina elever, något som de kommunala skolorna med gamla anor har fått på köpet och det är orättvist, menar de. På min fråga om det inte föreligger en risk där friskolorna blir för mjuka och för försiktiga mot sina elever så att inte eleverna blir missnöjda eller att betygskriterierna sänks, svarar rektorn för ETG i Växjö:

Bengt: Nej, det tror jag inte och då tror jag att man är oerhört farligt ute som friskola om man sänker kriterierna och där har du det här med ryktesspridningen. Sådant rykte skulle starta på en månad om betyg eller frånvaro.

Har ni figurerat i medierna?

Bengt: Alla har väl gjort det, men vi har kommit ganska lindrigt undan, för vi har valt en ganska låg marknadsföringsprofil. Vad vi marknadsför är att det är en skola med studiero, det här är en skola helt fri från mobbing, klotter, det är inte så spektakulärt, vi marknadsför de mjuka frågorna, elevdemokrati. ProCivitas, där går de ut stenhårt med att man får en laptopp och en telefon osv. jag tycker att de är trovärdiga när de gör det, för det är business, jag kan förstå det, det är de attribut man använder i den världen. Men det är först när eleverna börjar gå ut och man ser att det kan gå bra för en då, men det tar tid.

De fristående skolorna är mycket medvetna om ryktenas betydelse eftersom ett negativt rykte på väldigt kort tid kan tvinga en skola att slå igen. Många kommunala skolor, i synnerhet i de så kallade »invandrar-täta« områdena, har erfarit problem med elevbortfall på grund av det dåliga ryktet.³⁰ Ryktet kan spridas på många olika sätt. Medierna anklagas ofta för att sprida en onyanserad bild och för att klumpa ihop alla friskolor.

Känner ni att alla friskolor klumpas ihop och där vissa oseriösa aktörer ger dåligt rykte åt hela branschen?

Karin: På något sätt. Du kanske har sett de här små artiklarna och notiserna om inspark som har varit i landet och i Malmö bland annat. Det gick ju ganska så livligt med polisingripande. Alltid om det händer något negativt betonar man att det är en friskola, inte att det är gymnasieskola som sådan utan det står alltid och där är det en liten stämpel tror jag.

Peter anser att debatten om friskolor är mycket osaklig och präglad av floskler. Han efterlyser ett förändrat synsätt där man i stället för styrformerna tittar på kvaliteten. Men i samma anda vill han göra gällande – och jag har ovan visat flera exempel på liknande resonemang – att det är just den *kommunala* skolan som har och skapar problem, bland annat genom att vilja behålla monopolet på gymnasieutbildning.

Peter: Skolan som en företeelse har ju varit en verksamhet förbehållen kommunen och det finns väldigt många intressen som vill behålla det som det är. Det är inte så roligt att tvingas av yttre faktorer ändra sin verksamhet. Det är jättetråkiskt om man lägger ned kommunala gymnasieskolor. Sen måste man fråga sig också varför en kommunal gymnasieskola läggs ned. Vad är det som gör att man inte kan attrahera ungdomar och föräldrar att gå i den här skolan. Så det är nya mönster, det är

nya krafter som man för in i den här strukturen och de krafterna är nya för de kommunala skolorna och då är det klart att det är jobbigt, alla pratar om att konkurrensen är bra men ingen vill utsätta sig för den.

Det som påverkar elevernas val av en friskola skulle, utifrån friskolornas eget perspektiv, kunna sammanfattas i tre punkter:

- a Skolans sätt att kombinera kurser snarare än en revolutionerande didaktisk metod. Även om skolorna använder sig av nya pedagogiska metoder som Problembaserat lärande (PBL) i fallet med IT-Gymnasierna och Portfolio metodiken i fallet med ETG i Växjö så är det ändå de så kallade smarta studievägarna eller möjligheten att kombinera kurserna på egen hand som de intervjuade personerna i första hand lyfter fram.
- b Skolpersonalens inställning till sitt arbete som i sin tur härrör från korta beslutsvägar och för lite byråkrati. Eleverna blir sedda och bekräftade som individer i en friskola eftersom skolan är mån om att behålla varje elev och måste därför anstränga sig för att alla trivs. Korta beslutsvägar och skolledningens tillgänglighet för eleverna gör att eventuella missförhållanden kan rättas till ganska omgående, som intervjupersonerna sammanfattar det.
- c Skolornas omsorgsfullt vårdade rykte. Skolorna är oerhört måna om att få och behålla ett gott rykte därför att eleverna oftast avskräcks från en skola av ett dåligt rykte utan att ens försöka ta reda på den konkreta verksamhetens kvalitet. Risken är att institutionens (skolans) sämre symboliska kapital till följd av den låga statusen även urholkar individernas symboliska och sociala kapital.

Det skall tilläggas att samtliga dessa punkter framträder som ännu starkare när de, vilket de intervjuade personerna hela tiden gör, ställs i relation till de kommunala skolorna, underförstått att dessa: a) styr elevernas studievägar; b) har en konservativ och »bortskämd« syn på sina elever, vilket härrör från den enorma byråkratiseringen och c) inte bryr sig om sitt rykte (eller åtminstone inte har behövt göra det hittills) eftersom de antingen ändå har fått sina elever eller haft ryktet »på köpet«. En stor del av friskolornas existensberättigande eller ett slags självförståelse bygger på att odla en speciell myt om den konservativa, bakåtsträvande, självgoda och genombyråkratiserade kommunala gymnasieskolan. Den egna förträffligheten ter sig då som obestridlig.

Avslutande diskussion

Spänningsfältet mellan friskolornas kompletterande och konkurrerande roll i förhållande till de kommunala skolorna är en av de centrala gordiska knutarna i frågan om friskolornas roll och funktion i samhället. Hela den offentliga debatten om segregation, elitisering, den kommunala skolans urholkning etc. härrör från det oklara förhållandet om huruvida friskolor är att betrakta som komplement eller konkurrent till den kommunala skolan. Så länge denna fråga inte har lösts så länge kommer oklarheter, svårigheter och även konflikter att bestå om vilken systemintegrationspolitik som skall tillämpas gentemot friskolorna. Därmed menas det sätt på vilket friskolornas handlingsutrymme både begränsas och vidgas av det formella regelverkets utformning, finansieringsvillkoren, profileringen och rekryteringssättet. Det viktiga är således att göra dessa olika attribut kompatibla med varandra mot bakgrund av friskolans antingen *kompletterande* eller *konkurrerande* roll. Jag säger »antingen-eller« därför att erfarenheterna hittills har visat, vilket också har framkommit i denna rapport, att lösningen »mitt-emellan« öppnar utrymme för olika aktörers allehanda pragmatiska ställningstaganden, snarare än den grundläggande prioriteringen som behöver göras, nämligen det pedagogiska förnyelsearbetet. Denna integration mellan idé, instrument och det praktiska genomförandet är, som jag ser det, en nödvändig förutsättning för att befärja systemintegration mellan fristående och kommunala skolor, för att undvika den förlamande offentliga debatten om elitisering och segregation och för att kunna satsa på pedagogisk förnyelse i stället för kohandel med kommunala byråkrater som har helt andra prioriteringar än den pedagogiska utvecklingen på sin agenda. Nedan skall dessa punkter utvecklas.

Relationer till den kommunala skolan

Det är bara på basis av att alla vet vilka spelregler som gäller som goda relationer kan byggas mellan kommunala och fristående skolor. Det har nämligen visat sig att de i denna rapport beskrivna friskolorna har en ganska negativ inställning till de kommunala skolorna, i synnerhet till de kommunala lärarnas syn på sina elever och på sitt arbete överhuvudtaget. Vad vi hittills har saknat är en måttstock för att kunna bedöma friskolornas roll i samhället och för att konstruktivt kunna diskutera vad som borde förändras för att de skall kunna leva upp till sina uppdrag. Om vi inte vet vad detta uppdrag är, då kan vi inte heller bedöma hur friskolorna lever upp till det. Det skall understrykas att jag härvidlag inte avser de rent

pedagogiska målsättningarna i meningen att alla elever skall ha godkända betyg eller bli godkända på nationella prov eller att alla elever skall behandlas lika (det är en självklar utgångspunkt för en skola i ett demokratiskt samhälle). Jag avser de grundläggande betingelserna bakom friskolornas tillkomst, nämligen den pedagogiska förnyelsen. Friskolor och kommunala skolor kan bli systemintegrerade med varandra först när relationer dem emellan har klargjorts. Än så länge är de i mångt och mycket segregerade från varandra.

Den destruktiva offentliga debatten om elitisering och segregation

Som jag har visat i rapporten så är friskolorna en lätt måltavla för kritiken om att de bidrar till att fördjupa segregationen i samhället och till att befästa social och kulturell reproduktion. De är också ganska sårbara för den här typen av kritik av den enkla anledningen att de inte själva riktigt vet om de är en segregande institution eller inte. De framhäver gång på gång att de inte bryr sig om sina elevers »sammansättning och nationalitet«, samtidigt som de vet exakt hur många flickor och pojkar som finns på skolan. Dessutom påpekade de själva att den könsmissiga obalansen var oroväckande, utan att kunna förklara varför. Frågan om social integration är således implicit närvarande i friskolornas resonemang om sina elevers etniska, klass- och könsmissiga sammansättning därför att detta argument används mot dem i den offentliga debatten. Debatten kan dels sätta press på politikererna att försäkra friskolornas finansieringsvillkor och dels ge dem dåligt rykte, vilket i sin tur ger färre elever (eller vinklar sammansättningen ytterligare) och mindre resurser. En sådan utveckling riskerar att urholka hela friskolereformen. Friskolorna framställs följaktligen som ett hot mot social integration enbart när de ställs i relation till de kommunala skolorna (därför att en skola alltid är segregande och elitiserande i förhållande till en annan skola) vilket i sin tur härrör från deras oklara förhållande. Andra typer av social integration som sker på friskolorna till följd av riksintaget och att de delar byggnader med andra verksamheter hamnar därvidlag i skymundan.

Pedagogisk förnyelse i stället för kohandel med kommunala administratörer

Som jag har visat föregås friskolornas etablering av vitt skilda hänsynstaganden, men de pragmatiska skälen förefaller väga tyngst. Härvidlag kan friskolorna bli en bricka i ett lokal-politiskt maktspel som främst söker tillgodose kommunens pragmatiska intressen genom att fylla tomma lokaler, ideologiskt

profilera en stadsdel eller kortsiktigt tro sig skydda skolbudgeten, utan att egentligen bry sig om vad slags pedagogisk förnyelse en friskola för med sig. Och inte minst hur detta skulle kunna komma den kommunala skolan till godo, utan att denna känner sig hotad. Det är just här som friskolorna kan uppnå ett slags långsiktigt systemintegration med sin omgivning genom samarbete och utbyte, i stället för att skapa konflikter.

Jag anser sammanfattningsvis att det föreligger ett grundläggande fel inbyggt i hela friskoleväsendet som hämmar både friskolornas och de kommunala skolornas utveckling. Det är ett fel som skapar konflikter med de kommunala tjänstemännen och ger upphov till en het offentlig debatt. Felet är att varken politiker, kommuner, kommunala skolor eller friskolor egentligen vet vad friskolorna förväntas vara – ett komplement eller en konkurrent till de kommunala skolorna. Debatten och forskningen lär fortsätta.

Avslutning – Fristående skolor och integrationspolitiken

Ambitionen med rapporten har varit att mot bakgrund av teorier om fält, diskurser och social- och systemintegration belysa, diskutera, analysera och försöka förstå vad fristående skolor är för en institution, vad deras tillkomst och expansion har betytt för utbildningsväsendet i Sverige och för den offentliga debatten om segregation och integration. I detta avslutande kapitel skall jag dra ihop rapportens huvudsakliga analytiska trådar för att åskådliggöra vilken roll friskolor kan spela som integrationspolitikkens instrument.

För att friskolor skall kunna fungera som ett viktigt element i genomförandet av integrationspolitiken – dvs. se till att barn och ungdomar utrustas med kunskaper och färdigheter nödvändiga för ett framtida aktivt deltagande i fördelningen av samhällets materiella och symboliska resurser – måste en rad handlingar företas på olika nivåer. Effekter av dessa handlingar kommer, enligt min uppfattning, eleverna i såväl fri- som kommunala skolor till godo.

För det *första* måste vi, anser jag, upphöra med att ifrågasätta huruvida friskolor, inklusive de språkliga, etniska och konfessionella – överhuvudtaget skall få finnas eller inte. Därmed inte sagt att vi skall upphöra med att kritiskt granska deras verksamhet, pedagogiska och sociala effekter av deras existens för både utbildningsfältet och samhället som helhet. Tvärtom, jag menar att denna granskning måste intensifieras, förfinas och fördjupas. Men att man 12 år efter refor-

mens genomförande och med drygt 90 000 elever i friskolesystemet ständigt ifrågasätta deras existensberättigande, hota med politiska ingripanden och förändrat regelverk skapar oro på hela utbildningsfältet, inklusive de kommunala skolorna. Detta ifrågasättande är ett hot mot systemintegrationen mellan de två skolformerna, vilka som jag visade ovan, idag i mångt och mycket är segregerade från varandra. Det krävs således tydliga politiska utfästelser om att friskolor är här för att stanna. Det krävs med andra ord en ny diskursiv ordning kring friskolorna.

För det *andra* måste ett närmare samarbete mellan de kommunala och fristående skolorna etableras ute i kommunerna för att uppnå en bättre systemintegration. En bättre lokal systemintegration kommer att gynna elevernas intresse bland annat i form av den omtalade pedagogiska mångfalden, gemensamma ansträngningar att utveckla skolan, samarbete vid elevernas övergång mellan de olika skolformerna och liknande. Det handlar också om att t.ex. genom gemensamma projekt skapa mötesplatser för elever från de olika skolformerna, i syfte att förebygga »vi« och »dom« känslan. Denna lokala sociala integration är än viktigare för elever som går i språkliga, etniska och konfessionella skolor. I vissa av dessa skolor saknas det helt barn och ungdomar från majoritetsbefolkningen, ett förhållande som i andra sammanhang (se Bunar 2001) har definierats som etnisk segregation. Den lokala systemintegrationen är kommunernas direkta ansvar och Skolverket bör få i uppdrag att följa upp hur beslutet implementeras. Den sociala integrationen är dock rektorernas och lärarnas ansvar.

För det *tredje* anser jag att det vid sidan av insatser som rör styrning och kvalitet, även behövs integrationspolitiska insatser för att stärka de konfessionella (kristna, judiska och muslimska) friskolornas och deras elevers arbetsvillkor, något som hittills lyst med sin frånvaro. Dessa insatser bör ske i samverkan med de etniska, språkliga och konfessionella skolorna och syfta till en bättre lokal systemintegration och en förändring av stigmatiseringen av främst muslimska skolor och deras elever.

För det *fjärde* har det visat sig att de friskolor som idag för det mesta hotas med minskade eller indragna bidrag är de vars elever kanske har störst behov av extra stöd (muslimska friskolor).³¹ Av den anledningen anser jag att sådana skolor bör tilldelas extra resurser liksom ett slags experthjälp från myndigheternas sida för att få upp kvaliteten i undervisningen och ordningen på organisationen. Muslimska friskolor med bra organisation, hög kvalitet i undervisningen, tillräckliga resurser, systemintegrerade med

lokala kommunala skolor och i konsekvens därav tillhandahållandet av mötesplatser där social integration mellan eleverna kan ske, kan vara ett kraftfullt inslag i ett samhälle präglad av etnisk och kulturell mångfald. Det är ett samhälle som inte ägnar sig åt identitetspolitik utan stödjer individernas och gruppernas val av livsstilar, givetvis inom ramen för de juridiska och grundläggande moraliska principer som är omhulade i det svenska samhället idag.

För det *femte*, för att, som jag ovan påpekade, intensifiera, fördjupa och förfinna den kritiska granskningen av friskolor, deras pedagogik, elevernas och lärarnas vardagliga praktiker, sociala interaktioner, relationer med omgivningen och långsiktiga sociala effekter måste vi skaffa oss mer kunskap inom området. Fler forskningsinsatser behöver göras för att vi överhuvudtaget skall kunna bedöma vilken roll friskolorna för närvarande spelar och bäst kan spela i samhället i framtiden. Denna rapport har förhoppningsvis kastat en liten strimma ljus över en angelägen forskningsfråga.

Noter

- 1 På webbplatsen Passagen.se har sedan den 1 oktober 2001 pågått en intressant »chattdebatt« om friskolor. De hundratalet inlägg skulle kunna indelas i tre grupper – nämligen för, emot och vet ej om friskolor. Vi kan givetvis inte dra några tvärsäkra slutsatser utifrån en chatsida, men den ger ändå en fingervisning om hur polariserande den offentliga debatten visavi fristående skolor i Sverige är.
- 2 Rent formellt är rektorn för Esaias Tegnér's gymnasium den person som är rektor för samtliga utbildningar som Folkuniversitetet (skolans huvudman) erbjuder i Växjö. Den ansvarige för gymnasieskolan har den formella titeln biträdande rektor. Men eftersom han i praktiken är skolans rektor kommer jag att i denna rapport använda den titeln.
- 3 Enligt Skolverket skapar denna tidtabell stora problem för fristående gymnasieskolor avseende rekryteringskampanjer under hösten då eleverna mer eller mindre gör sitt gymnasieval. En ansökan går ut på remiss till de berörda och till de angränsande kommunerna för yttrande. När dessa har inkommit fattar Skolverket sitt beslut efter några månaders utredande. Det innebär att en ansökande skola inte får beskedet förrän någon gång i december året innan den skall komma i gång. Detta gör att många skolor ansöker om att få komma i gång året därpå. Detta beviljas i de allra flesta fall. Om skolan inte heller då kommer igång förlorar den sitt verksamhetstillstånd. Skolverket planerar att i en skrivelse till regeringen föreslå att Skollagens 9§ som föreskriver att ansökan skall göras före den 1 april kalenderåret innan det år utbildningen startar skall ändras till att avse att ansökan skall göras före den 1 februari.
- 4 En skillnad är att Skollagen (8§) inte föreskriver minimiantalet elever vid en fristående gymnasieskola.
- 5 Denna regel gäller även för de fristående grundskolorna (Skollagen 6§, första stycket).
- 6 Se t.ex. Expressen 2001-09-27 och DN 2001-09-10.
- 7 Utvecklingen verkar gå i en riktning då stora koncerner börjar ta över på friskolefronten. I dag har tolv koncerner fem skolor eller mer. De står för en dryg tredjedel av ansökningarna om att få starta nya skolor 2004 (DN 2003-04-16).
- 8 Våren 1999 gick 2,1 procent av eleverna i årskurs 9 i fristående skolor. Ungefär 3,8 procent av eleverna i åk 1 och 3,5 procent i åk 4 gick i fristående skolor läsåret 1999/00.
- 9 I åk 9 var andelen flickor 50,5 procent jämfört med 48,5 i kommunala skolor.
- 10 Våren 1999 var andelen elever med utländsk bakgrund i åk 9 21,1 procent i fristående skolor, medan den var 14,4 procent i kommunala skolor. Variationer är dock stor mellan olika friskolor och mellan kommuner där det finns etablerade friskolor.
- 11 Två tredjedelar av eleverna i åk 9 har minst en förälder med eftergymnasial utbildning i fristående skolor mot 40,7 procent i alla kommunala skolor och 45,7 procent i de kommuner där det också finns fristående skolor.
- 12 Medianinkomst för fäder till elever i årskurs 9 var 170 200 kronor i fristående skolor jämfört med 157 900 kronor i kommunala skolor inkomståret 1998. Ungefär 35 procent av fäderna till elever i friskolor hade över 200 000 kronor i disponibel inkomst att jämföra med 20 procent av fäderna i kommunala skolor.
- 13 Elever med utländsk bakgrund definieras i den citerade rapporten (Skolverket 2000a, s.27) som »Eleven är född utomlands eller båda föräldrarna är födda utomlands.«
- 14 SOU 2001:12, s.26. Kommittén påpekar samtidigt att: »De fristående skolornas hittillsvarande koncentration till storstadsregionerna gör att vi ännu så länge saknar tillräckligt underlag för att kunna bedöma effekten i glesbygden« (sid. 47).
- 15 Författaren har fel i frågan om antalet elever vid de muslimsk/arabiska skolorna. Som jag visade ovan var det exakta elevantalet 1551 under läsåret 2002/03.
- 16 Som det framgår av deras utredning (Skolverket, Pressmeddelande 2003-09-09) kunde de utifrån programmet identifiera endast 9 skolor.
- 17 »Fristående skolors politiska ekonomi – offentliga utgifter och finansiering« (Wikström 1997), citerat i Skolverket 1998.
- 18 Se till exempel Fredriksson 2001, Persson 2001.
- 19 Se t.ex. Bunar 2001, Roosens 1995.
- 20 Dåvarande stadsdelsdirektör i Kista förvaltningen.
- 21 Se kapitel 4.
- 22 Se Tabell 2 om bidragsnivåerna till de olika programmen. Skillnaden mellan det naturvetenskapliga och elprogrammet är 27 800 kronor. Med 200 elever skulle det innebära ökade utgifter för kommunen på 5 560 000 kronor per år.
- 23 Det finns ytterligare ett fristående gymnasium i Kista med IT som profil, det »Mobila gymnasiet«.

- 24 Det var beloppet vid tiden för intervjun i slutet av 2001. Som jag påpekade i Tabell 2 ligger elevpengen för det samhällsvetenskapliga programmet i dag enligt Riksprislista på 58 500 kronor.
- 25 En kommunal gymnasieskola i Växjö.
- 26 En enkel beräkning visar att den kommunala gymnasieskolan i ett svep fick ca 2 000 000 kronor mindre i sin årliga budget.
- 27 För att möta konkurrensen från friskolorna har de kommunala skolorna också börjat profilera sig mot vissa inriktningar. I Smålandsposten från den 7 november 2001 står det att läsa följande: »I konkurrens med friskolorna som i ett par erbjuder gymnasieutbildning med ekonomiprofil vill även Kungsmadsskolan profilera sig. Kursen småföretagande B föreslås bli obligatorisk och eleverna får under ett årstid arbeta med ett eget företag, där de praktiskt använder sina kunskaper.«
- 28 I Smålandsposten (2001-11-06) står det att läsa följande om de ovannämnda Kulturcheckarna: »Växjös tre kommunala gymnasieskolorna har sedan 1997 fått kulturcheckar från kultur nämnden som innebär att eleverna får gå på två arrangemang per läsår för 20 kronor. Kulturchef Margareta Krieg föreslår nu till nämnden att även de fem fristående gymnasieskolorna skall erbjudas att delta i kulturchecksystemet från och med i vår. Det gäller Esaias Tegnér Gymnasiet, ProCivitas, Växjö internationella skola – Vis, Växjös Fria Vårdsgymnasium och Naturbruksgymnasiet. Den årliga kostnaden för kulturcheckarna beräknas öka från 25 000 kronor till 40 000 kronor.«
- 29 Detta bekräftas av en utvärdering som Skolverkets inspektörer genomförde på skolan 2001 (se Skolverket 2001).
- 30 Även de kommunala gymnasieskolorna placerade i »invandrartäta« förorter har fått känna av detta problem. I Stockholm, med hela kommunen som upptagningsområdet, har Skärholmens, Farsta, Brännkyrka och Tensta gymnasium drabbats hårt. Tensta gymnasium har t.ex. under de senaste 10 åren sett sitt elevantal minska från ca 1000 till 650 elever. Stockholms stad har inlett en offensiv satsning på att profilera ytterstadsgymnasierna och på det viset rädda dem från nedläggningen.
- 31 Det finns förstås undantag, som gymnasieskolor i Vittra-koncernen i Stockholm som har haft en egen uppfattning om betygssättningen. Skolverket har hotat med indraget bidrag om inte betygsprincipen åtgärdas.

Litteratur

- Aftonbladet 2003-06-15.
- Appelquist, Ö. (2001), »Så ljuger man med statistik«, i Pedagogiska magasinet nr.2 april 2001.
- Berger, P.L. och Luckmann, T. (1979), *Kunskaps sociologi, hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Bergström, G. (1999), »Förändringar och problem i den socialdemokratiska politiken«, i KRUT nr.94.
- Bergström, F. och Sandström, M. (2001), *Konkurrens bildar skola*. Stockholm: ESO rapport.
- Björklund, A., Edin, P.-E., Fredriksson, P. och Krueger, A.B. (2003), *Den svenska skolan – effektiv och jämlik?* Stockholm: SNS Förlag.
- Bourdieu, P. och Passeron, J.C. (1977), *Reproduction in Education, Society and Culture*. Beverly Hills: SAGE Publications.
- Bourdieu, P. (1977), *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. och Wacquant, L. (1992), *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1995), *Praktiskt förnuft*. Göteborg: Daidalos.
- Broady, D. (2001), »Gymnasieskolan och eliterna«, i Pedagogiska magasinet nr.2 april 2001.
- Bunar, N. (2001), *Skolan mitt i förorten*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Dagens Nyheter 2001-09-10.
- Dagens Nyheter 2001-10-01.
- Dagens Nyheter 2001-10-30.
- Dagens Nyheter 2003-04-16.
- Dagens Nyheter 2003-05-08.
- Dagens Nyheter 2003-09-01.
- Dagens Nyheter 2003-05-15.
- Dagens Nyheter 2003-05-20.
- Dahlstedt, M. (1998), *Politiskt medborgarskap, integration och mångkulturell demokrati*. Partnerskap för Multietnisk Integration, rapport 3. Umeå: UmU Tryckeri.
- Dahlstedt, M. (1999), *Politiskt deltagande och icke-deltagande*. Partnerskap för Multietnisk Integration, rapport 3. Umeå: UmU Tryckeri.
- Dahlstedt, M. (2000), *Mångkulturell demokrati genom civilt samhälle*. Partnerskap för Multi-etnisk Integration, rapport 3. Umeå: UmU Tryckeri.
- Dahlstedt, M. (2001), *Utänför demokratin?* Norrköping: Integrationsverkets rapportserie 2000:18.
- Dahlöf, U. (1971), *svensk utbildningsplanering under 25 år*. Lund: Studentlitteratur.
- Dahrendorf, R. (1957), *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford: University Press.
- Expressen 2001-09-27.
- Folin, G. (1999), »En brokig samling« i KRUT, nr.94.
- Foucault, M. (2002), *Vetandets arkeologi*. Lund: Arkiv.
- Fredriksson, U. (2001), »Rapport med tveksamma slutsatser«, i *Pedagogiska magasinet* nr.2 april 2001.
- Gerle, E. (1999), *Mångkulturalism – för vem?* Landskrona: Nya Doxa.
- Giddens, A. (1979), *Central problems in social theory*. London: Macmillan.
- Gruber, S. (2004), »Det är ju bara så att man ska gå i svensk-*atvå*«, *institutionell ordning och reproduktion i skola*, Norrköping: Integrationsverket.
- Guneriusen, W. (1996), »Emile Durkheim«, i H. Andersen och L.B. Kaspersen (red.), *Klassisk och modern samhällsteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Jenkins, R. (1992), *Pierre Bourdieu*. London: Routledge.
- Karlsson, L.G. (1996), *Integration och integrationspolitik, tillbaka till ordens betydelse och social teori*. Opublicerad artikel, Umeå Universitet, Sociologiska institutionen.
- Lockwood, D. (1964), »Social Integration and System Integra-

- tion», i G. Zollschan och W. Hirsch (red.), *Exploration in Social Change*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Lärarnas Tidning nr.16/2003
- Mills, C.W. (1971), *Den sociologiska visionen*. Lund: Arkiv förlag
- Mouzelis, N. (1991), *Back to Sociological Theory*. New York: St. Martin's Press.
- Olsson-Hort, S. (1992), *Segregation – Ett Svenskt Dilemma?*. Stockholm: Finansdepartementet (Långtidsutredningen Bil.9) Allmänna förlaget.
- Persson, P. (2001) »Privata lösningar fräter sönder solidariteten«, i *Pedagogiska magasinet* nr.2 april 2001.
- Prop.1991/92:95 *Valfrihet och fristående skolor*. Regeringskansliet.
- Richardson, G. (1984), *Svensk utbildningshistoria*. Lund: Studentlitteratur.
- Rothstein, B. och Blomquist, P. (2000), *Välfärdsstatens nya ansikte*. Stockholm: Atlas.
- Runfors, A. (2003), *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar, en studie av hur invandrarskap formas i skolan*. Stockholm: Prisma.
- Said, E. (1979), *Orientalism*. Stockholm: MånPocket.
- Skolverket (1996), *Att välja skola – effekter av valmöjligheter i Grundskolan*. Skolverkets rapport nr.109.
- Skolverket (1997), *Barn mellan arv och framtid – Konfessionella, etniska och språkligt inriktade skolor i ett segregationsperspektiv*. Dnr.97:810.
- Skolverket (1998), *Samhällsekonomiska effekter av ökad valfrihet inom skolektorn – En välfärdsteoretisk analys*. Dnr.97:1408.
- Skolverket (1999), *Fristående gymnasieskolor*. Dnr. 99:3248.
- Skolverket (2000a), *Kartläggning av elever i fristående skolor*. Dnr.2000:686.
- Skolverket (2000b), *Kommunernas yttrande om friskolor*. Dnr. 49-2001:3238.
- Skolverket (2001), *Genomförd tillsyn över utbildningen vid Esaias Tegnér-gymnasiet i Växjö kommun*. Dnr.00:2944.
- Skolverket (2001a), *Attityder till skolan*. Stockholm.
- Skolverket (2002), *System för redovisning av kostnader för olika program vid kommunala gymnasieskolor*. Dnr 01-2002:2771.
- Skolverket (2003a), *Tillsyn av verksamheten vid vissa muslimska/arabiska fristående grundskolor vårterminen 2003*. Skolverket: PM.
- Skolverket (2003b), *Valfrihet och dess effekter inom skolområdet*. Rapport 230.
- Skolverket, Pressmeddelande 2002-11-21.
- Skolverket, Pressmeddelande 2003-04-07.
- Skolverket, Pressmeddelande 2003-04-14.
- Skolverket, Pressmeddelande 2003-09-09.
- Smålandsposten 01-11-06
- Smålandsposten 01-11-07
- SOU 1983:1 *Fristående skolor för inte längre skolpliktiga elever*. Slutbetänkande av kommittén angående skolor med enskild huvudman. Utbildningsdepartementet.
- SOU 1995:109 *Likvärdig utbildning på lika villkor*. Utbildningsdepartementet.
- SOU 1995:103 *Föräldrar i självförvaltande skolor*. Utbildningsdepartementet.
- SOU 1996:143 *Krock eller Möte, om Den Mångkulturella Skolan*. Delbetänkande från Skolkommittén.
- SOU 1997:121 *Skolfrågor, om Skola i En Ny Tid*. Slutbetänkande av Skolkommittén.
- SOU 2000:39 *Välfärd och skola*. Kommittén Välfärdsbokslut.
- SOU 2001:12 *Fristående gymnasieskolor – hot eller tillgång?* Utbildningsdepartementet.
- Trondman, M. (1993), *Bilden av en klassresa*. Stockholm: Carlssons.
- Wacquant, L. (1996), »The Rise of Advantaged Marginality«, i *Acta Sociologica – journal of the scandinavian sociological association*, Volume 39, No 2.
- Willis, P. (1978), *Fostran till lönearbete*. Göteborg: Röda förlaget.
- www.passagen.se
- www.skolverket.se